

MESNEVÎ-İ MURÂDİYYE'DEKİ FONETİK HUSÛSİYETLER

Dr. Kemâl YAVUZ

Muinüddin bin Mustafa adında bir Mevlevî şâiri tarafından Sultân II. Murâd adına yazılan *Mesnevî-i Murâdiyye* beylikler devrinde Osmanlı sâhasında yazılmış Türkçe'de bilinen ilk *Mesnevî* tercüme ve şerhi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanâatımıza göre eser dar bir muhit içinde kalmış, bu sebepten Türk kültür ve edebiyâtındaki gerçek yerini alamamıştır. Bu husus göz önüne alındığı takdirde, müellif de bu devrin Mevlevî merkezlerinden uzak kalmış olması muhtemeldir. Eserin *Mesnevî* tercüme ve şerhinin dışında yer alan gazel tarzındaki Türkçe ve Farsça manzûmelerinde Muîn veya Muîni mahlasını kullanan Muînüddin bin Mustafa ayrıca şeyhi Abdurrahîm'i de zikretmektedir. Arapça ve Farsça'ya hâkim olan Muîni'nin hayâtı ve yaşayışı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmesine rağmen kati bir şey söylemek mümkün olmamıştır. Yalnız eserinde yer alan;

Mevleviyem mevleviyem mevlevî
Mevlevî olmayan olur levlevî
(II.c.y.k. 212b/18)

beyiti Mevlevî Tarikatı içinde olduğuna kuvvetli bir delildir. Aynı durum şeyhi Abdurrahim için de söylenebilir.

Ortaya koyduğu eseri Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Hazretleri'nin altı cildten ibâret olan *Mesnevî-i Şerîfi*'nin birinci cildinin tam bir tercüme ve şerhinden ibârettir. 14.404 beyiti bulan ve h. 839 yılı Receb ayında (m. 1436) yazılan eser iki cildten ibârettir(1). Hacim bakımından devrinin en önde gelen eserleri arasında yer alan *Mesnevî-i Murâdiyye*'nin, Bursa ve Cambridge nüshası olmak üzere, bugün bilinen iki nüshası mevcuttur. Bunlardan Bursa nüshası iki cild olup tamdır. Cambridge nüshası ise sâdece birinci cildten ibâret olup eksiktir(2).

-
1. Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz., Dr. Kemâl Yavuz, *Muîni'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi*, Doktora tezi, İstanbul 1977, Türkiyat'Enstitüsü Kütüphânesi, nu. 1820,1821; Doç Âmil Çelebioğlu, *Sultân II. Murâd Devri Mesnevîleri*, Doçentlik tezi, Erzurum 1977.
 2. *Mesnevî-i Murâdiyye*, Bursa İlk Halk Kütüphânesi Eski Eserler Kısmı, Ulucâmi Bl. nu. 1664, 1665. ; Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, nu. 1000.

Burada eserin dil açısından, sâdece fonetik (sesle alâkalı) husûsiyetlerini vermeye çalıştık. *Mesnevî-i Şerîf*'in Sultân II. Murad Han devrinde yapılmış tercüme ve şerhi olması *Mesnevî-i Murâdiyye*'yi gerek dil gerekse edebî yönden değerli kılmaktadır.

I. VOKALLER (ÜNLÜLER)

A. VOKAL DEĞİŞMELERİ

Türkçe'de kelime köklerindeki ünlülerde olduğu gibi eklerdeki ünlülerde de vokallerin çeşitli sebeplerden dolayı gelişerek değiştiklerini görmekteyiz. Metnimizde de rastlanan vokal değişme ve husûsiyetleri şunlardır.

1. i / e mes'eleli (i>e, e>i, e)

Türkçe'de bu ses değişmesi karışıktır. Ünlünün i>e, e>i, i>e, e>e gibi şekillerde değiştiği görülmektedir. Aslında Türkçenin hemen her devrinde i>e, e>i değişikliğine dâimâ rastlanmaktadır. İmlâ olarak Eski Türkiye Türkçesi'nden beri elif ve “y” sesleri ile yazılan “i” ünlüsünün arap harflerini bırakıncaya kadar imlâsı değişmemiştir. İmlâ bakımından böyle olmakla birlikte “e” olarak telaffuz edildiği görülmektedir. Ayrıca, bâzı kelimelerde, Eski Türkiye Türkçesi'nde ve Uygur Devri Türkçesi'nde “e” olan ünlü, bazı ağızlarda eski telaffuzunu muhafaza etmekle birlikte, bugünkü yazı dilimizde “i” hâlinde görülmektedir.

Kapalı “e”nin ise üzerinde çalıştığımız eserde olup olmadığını katıyetle söylemenin imkânı yoktur. Çünkü eski harflerde bu sesi veren ayrıca bir imlâ şekline rastlanmamaktadır.

Metnimizde i>e ve e>i değişikliğine rastladığımız kelimeler, bugünkü şekilleri ile kıyaslanarak aşağıya çıkarılmıştır.

a. Bugün “e” olarak telaffuz edilen metnimizde ise “i” şekliyle yazılan kelimeler şunlardır:

- bil : “bel, kürek”
Kaldı bil ü orağ u renc u ziyân 339, Hoca kulu eline bil virse ger 4817, bâğbânam diyü mâra urma bil 6471.
- bil : “bel”
Kaddi elifi eyledi çengün bilini dâl XXI/221, Cân biline bağlayayın biñ kemer 316, bilüme bağlayayın zünnârlar 1716.
- bin : “ben”
Koltuğuna alasin bini meger 6099.
- bisle- : “beslemek”
Lâgar eyler cânını ten bisleyen 290, Bisle imânun yüzi olsun güzün 815, Çün selîm olsa gerekdür bislemek 1379.

- biş : “beş”
Tâ biş altı ay şafâ sürdi bular 813, Çağırur âdemler adın biş ü on 1433, Tâ çağırurlar niçeler biş ü on 5582.
- biz- : “usanmak, bıkmak”
Yüzi kıblede dutar gönli bizer/Hâk bizer andan özin Hâk’la bizer 1274, Liki andan ‘İsâ vü Mûsâ bizer 1517.
- di- : “demek, söylemek”
Paslu âyine ne göstereşün digil 125, Bî-mişâli gör ki didükçe kaşaş 2182, Söz digincek oldur özin zâr iden 2967.
- divşür- : “devşirmek”
Nitekim ol şâh divşürdi tabîb 201, Hırş-ıla buldukların divşürdiler 349, Gerçi şalar säyesin dîvar uzun/Yine divşürür gidüp gün irse dün 870.
- gice : “gece”
Her gice ten tuzağından murğ-ı cân 1889, İhtiyâruf-ıla gündüz ü gice 3283, Gündüzün sanki nihân gice gider 4485.
- giç : “geç”
Gerçi giç geldüm kapuña yâ Hâlim 5683, Giç geldün diyüben eyledi red 5687.
- girçek : “gerçek”
Bir iki gün girçek ağla bâkî gül 5033.
- il : “el yabancı”
İl şanur mağmûm odur mahkûm-ı ‘ışk 723, Göz ki ‘aybın görmez il ‘aybın görür 2035, Gör ki ol hâlvette kapusunda il 3082.
- il : “el, memleket”
Şordı tekrâr ol kıza pîr ilini 664, Sürdi naşrâniler iline anı 1721, Bu ihtilâfdan fitne tolar cân ili 3389.
- ir : “er, erken”
İr ü giç suçuma oldum uş mukırr 5684, İr ü giç saña gelen olmadı red 5685.
- ir- : “ermek, gelmek, vâsıl olmak”
Tâ ki düşündeki tuş olup ire 282, İrdi ol mihmândan öñ yügürdi şeh 305, ‘Âşık-ı müştâkuz irmege Hâka 1822.
- iriş- : “ulaşmak, erişmek”
Sırr-ı mütüya düriş yâra iriş 1930, Ne av avladuñ ne irişdüñ eve 2073, İrişen ol nâra zünnârın kese 4146.

- irkek : “erkek”
Nesl için cem’ eyler irkek ü dişi 1384, Hâş u ‘âm u cümle irkek ü dişi 4920.
- irte : “erte”
İrte-y-içün ‘âkil aḥşam beklemez 3548.
- işik : “eşik”
Ben diyen bulmaz işigünde necât X/106, Şeyḥ işiginden ırma yüzünü 3067, İşigünde bizüz etfâl-ı yetim 3182.
- it : “et”
Şiş ü şogan duz u şu vü it ü od 4807
- it- : “etmek”
Ten ‘ilâcın cân sakîmine itdiler 422, Nice idincek itmez igvâ nefsi gül 1739, Eydemezven medhinün evşâfını 2693,
- itdür- : “ettirmek”
İtdürür cû’-ı tevekkül bî-şeba’ 4640.
- iy : “ey”
Sen devâ kıl bu ḥabîbe iy tabîb 258, Himmetün artmayınca iy şöfi 2470, ‘Akldur peymâne-i cism iy piser 3053.
- sil : “sel”
Tâ ki ‘İsâyileri virem sile 2413, Dünyâyı göz yaşlarından aldı sil 3082.
- siz- : “sezmek”
Pîr sizdi kızda var bir gizlü renc 417, Pîr sizdi kızı ‘ışk almış hemîn 466, Çünkü ḥalk anuñ fenâsın sizdiler 3457.
- vir- : “vermek”
Tâ vire esrâr-ı dilberden ḥaber 148, Virelüm bunda da bir iki nişân 2434, Ol kadar kim virür aña terbiyet 3006.
- yi- : “yemek”
Yiyüp içüp ḥōş yatup turdı bular 813, Kime yimek üyümeḳ ki-me emel 1560, Mâl balsa dir ki rızkumdur yirin 3292.
- yidi : “yedi”
Yidi deryâ oldu mevcinde gemi XIV/146, Mürekkeb yidi bahr olup yir ü gök olsa kırtâsı Nefs bil yidi cehennem andadur 50.

- Yidiler : “Yediler”
Her zamānda vardır Üçler Yidiler 3624, Andan Üçler Yidiler Kırklar dağı 3626.
- yid : “yed, el”
Lutf-ıla tā yid-i Hak irdi baña 6444.
- yidür- : “yedirmek”
Yiy ü yidür cüd şehāvet yig-durur 2502.
- yig : “yeğ, daha iyi, üstün”
Kışşayı başına gelen yig okur 410, Yigdür ebleh dōstdan ‘ākil ‘adū /Yigdür ebter yārdan kāmīl ‘adū 2264, Hāyr-ı ahmakdan lebibūñ şerri yig/Nef-î nādāndan ‘ālimün şerri yig 2265.
- yigrek : “yegrek, daha üstün”
‘Āşıkun dīvānına it var nazar /Dağı yigrek vīrsün ol defter hābar 4361.
- yil : “yel, rüzgār”
Halka sanki sam yili olup eser 1579, mekri-y- ile yil gibi gizli eser 2354, Nitekim yilūñ işi esmek-durur 3562.
- yil : “istemek, emel”
Bātıl itdi hāşılun bu āb u gil /Nefs yili sende yakdı cān u dil 2804
- yil- : “yelmek, koşmak”
Dün ü gün yiler yitişmez kimseye 136, Yalın ayak yildi mes-cidden yaña 243, Ölmege yil sen dahı ölmeği ön 1932.
- yildire- : “yeldirmek, çok hareket etmek”
Yildireyüp başı şaçar-ıdı berk 1115.
- yildür- : “yeldirmek, koşturmak”
Var gaflet ile nefsün yok yire yiter yildür 2418.
- yin- : “yenmek”
Gerçi yinmez şāh-ı tāvūsun teni 848.
- yif- : “yenmek, māni olmak”
Nāra gir diyen yifemez oddan 4157.
- yifni : “yeni”
Çünkü söz yifni ola söz eskidür 5450.

- yir : “yer”
Aç gözün kim levh-i mahfûz oldu yire 152, Yire bârân saçmaz olur âsümân 360, Âhir oldu yirde vü gökde zelil 2110.
- yir : “makam, mevki”
Şeh kıatyken yirün olduñ redd-i bâb 2805, Bu senüñ benüm evüm yirüm nedür 3236, Koydı ola yirinde bir şâhib-kabül 3486.
- yit- : “yetişmek, kâfi gelmek”
Güci yitdükçe diye evşâfını 512, Saña yitmez mi sebak remz-i vezîr 3125, Külline yiter birisinden haber 3524.
- yit- : “ulaşmak”
Zâlim ilter zulmı çâhına yiter 6149.
- yiter : “kâfi”
Olma kimseye mürîd özün yiter 2541, Bu ten-ile cânı yiter haste kıl 3001.
- yitiş- : “yetişmek”
Dün ü gün yiler yitişmez kimseye 136, Şeyhe yitiş olasin hatta ki pâk 1881.
- yitmiş : “yetmiş”
Günde yitmiş kerre istiğfâr ider 1406, Yitmiş ile üç yüz altmış iy ağı 3626, Cânımı Cercis gibi yitmiş kez öldür her nefes 6136.
- yiyiş : “yeyiş”
Tıfl kendüzinden öğrenür yiysiş 3102.

b. Uygur Devri Türkçesi'nde görüldüğü gibi, metnizimizde “e” şeklinde geçen, bugün ise “i” ünlüsü ile yazılan pek az kelimeye tesâdüf edilmektedir. Aşağıda görülen bu kelimeler bugünkü Anadolu ağızlarının bâzısında eski halleri ile kullanılırken yazı dilimizde “i” şeklindedir.

eyü < edgü “iyi”

Dâyimâ zâhid enâniyyetdedür/Ol melâmâtı eyü niyyet dedür 1681, Dünyâyâ geldün eyü tohm it nişâr 2057, Bunda ef'âli eyü oldu kamu 3881.

gey-<ked- “giymek”

Oldı gâyib geydi insân kisvetin 957, Geydi hâdiler tonın idlâl ider 1723, murakka'geydüğüm şöfi şanurlar 4303, Söylemek geymek ü üyümek gîdâ 4611.

yine < yene < yana

Yine inler ki ola aşlına karib 13, Saydın alur yine şayyâda gelür
3008, Yine dönerek hemân bî-cân u dil 4402

c. Şahıs zamirlerinin teklik 1. ve 2. çokluk şahıslarda e>i değişikliği görülmektedir. Aslında bu durum Eski Türkçe'den beri varlığını korumaktadır. Metnimizde karışık bir durumda olan şahıs zamirlerinden akkuzatif ve genitif şeklinde görülen birkaç örnek aşağıya alınmıştır.

bin, min; "ben, men"

Koltuğuña alasin bini meger 6099, dir i mini öldüren şanma kalam 860, Dile-rem mahveyleyesin mini sen 3203, Azdı minüm tâli'ümde niyyetüñ 4284.

sin "sen"

Bir tecellide sini Müsi-vâr /Eylesün şevk-i bâde-i kelimât X/III. Tâ helak itmeye sini bâk-i Hak 2561 Her emire didi sinüñdür zaman 3420, Didiler ana ki sinüñ bir piser 4743.

2. ü/o ve ü/ö değişmesi

Metnimizde görülen ugrı, ugra-, uyan-, usan-, güzel, yürü- gibi kelimelerin yazılışları aynı olduğu için u/o, ü/ö tefriki yapılamamaktadır. Ugrı gibi bugünkü konuşma dilinden kalkmış kelimeleri bir tarafa bırakırsak, diğer kelimelerin İstanbul ağzı ve buna dayanan yazı dilimizde dar yuvarlak şekli olan "u" ve "ü" lü şekillerinin telâffuz edildiği görülmektedir. Günümüz Anadolu ağızlarında ise bu kelimelerin "o" ve "ö" lü şekilleri de yaşamaktadır.

Biz metnimizde ugrı, ugra- uyan- ve usan- kelimelerinde "u" lu şekli, yürü- ve güzel kelimelerinde ise "ö" lü şekli tercih ettik.

Bu kelimelerin dışında Uygur Devresi Türkçesi'nde bulunmayan fakat Eski Türkiye Türkçesi'nde çok görülen "oran" kelimesini "uran" şeklinde aldık.

B. ÜNLÜ UYUMU (Harmonie vocalique)

Türkçemizde bugün görülen iki çeşit ünlü uyumu bakımından metnimizi incelersek; incelik-kalınlık yönünden tam bir uyumun mevcûd olduğunu görmekteyiz. Bu uyum sâdece Türkçe menşeli kelimelerde değil yabancı menşeli kelimelerde de kendisini göstermektedir. Düzlük-yuvarlaklık uyumunun ise, bu devir metinlerinde olduğu gibi metnimizde de tamâmen umûmîleşmediğini görmekteyiz.

1. İncelik-kalınlık bakımından ünlü uyumu

Aslı kelimelerde tam olan bu uyum, eklerde de tamdır.

Getirildiği kelimeyi sıfat yapan "ki" âidiyet (vasfiyet) eki bugünkü Türkçe'de incelik-kalınlık uyumunun dışında olmasına rağmen metnimizde, Eski Türkçe

Devresi'nde kökün vokaline uyup kalınlaştığı şekilde, görülmektedir. Bu ekle alâkalı birkaç misâl aşağıya alınmıştır.

Kim bilir kim zâtı evşâfı nedür/Hem şifâtında-ğı eltâfı nedür 3830, Hak mürdür görme evvel nârını/şonra gör nârında-ğı gülnârını 4131.

Bugünkü Türkçe'de görüldüğü gibi -iken gerundium hâli metnimizde de ses uyumu dışında görülmektedir. Bugünkü Anadolu ağızlarının bazılarında ek, Uygur Türkçesi Devresi'nde olduğu gibi, kalın şekilde de kensdisini göstermektedir.

Pâdişâh ağlar-ken irişdi h^wâb 265, Bunda-y-iken öl ü bunday-ken uyan 2061, Hak kerem idüp dutar-ken muhterem 2316, Hasta-y-iken Hakk'ıla idersin çü 'ahd 3249, Postlar yırtarken ider dest-büs 4322, Oldılar hayvân-iken ehli su'ür 5842.

2. Yuvarlaklık-düzlük bakımından ünlü uyumu

Türkçe'nin ilk devirlerinden beri sağlam bir şekilde görülmeyen yuvarlak-düzlük uyumu Eski Türkiye Türkçesi'nde ise aynı şekilde umûmileşip kâidelere bağlanmadığı gibi eski ve yeni yazı dilimize göre de birçok kelimelerde yuvarlaklaşmaları ortaya çıkarmıştır. Bu durumda Eski Türkiye Türkçesi'nde, Uygur Devresi Türkçesinde olduğu gibi, bugün de düz ünlü taşıyan kelimelerin yuvarlak ünlülü oldukları görülmektedir. Bu devir Türkçesi'nin içine dâhil olan eserimizde de yuvarlaklaşma (labialisation) birçok kelimedede kedisini göstermektedir.

Türkçe'nin, Eski Türkiye Türkçesi Devresi'nin en önemli fonetik husûsiyetlerinden birini meydâna getiren bu yuvarlaklaşma hâdisesi kelimelerde ve eklerde olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır.

a. Kelimelerde yuvarlaklaşma

1. Kelime sonunda bulunan ğ ve g konsonantlarının düşmesi sebebi ile.

Eski Türkçe'de, bugünkü Türkiye Türkçesi'nden farklı olarak, kelime sonunda ğ ve g konsonantları bulunmakta idi. Türkçe'nin târihî seyri içerisinde sonda ğ ve g seslerini taşıyan kelimeler, Batı Türkçesi'ne intikal ederlerken, bu sesleri düşürmüşler ve yuvarlaklaşmaya sebep olmuşlardır.

ğ ve g seslerinin düşmesi sebebi ile yuvarlak vokal taşıyan şu kelimeler metnimizde geçmektedir.

ayru < adrığ

Cân olur cânândan ayru ten-şifat 89, Şeyhden ayru kâmil olmadın eger 1883, Pâdişehden ayru oldı altı yıl 2352, Andan ayru olma hergiz bir nefes 2945.

bilü<bilig “bilgi”

Ol etibbâ kim edeb terk itdiler/Kendü bilüleri-y-ile girdiler 327,
Kendü bilülerine idüp ictimâd 420, İntizârundan tağıldı bilümüz
2401.

kapu<kapıg “kapı”

İlm şehrinüñ kapusıdır özün IV/34, ‘Âşıkun seyri kapudan kurbe-
te 3304, Kapuñ öninde kelb-i Muştafâyam 6242.

şaru<şarıg “sarı”

Olmaz kara vü ağ u şaru vü sebz ü mor u al 6293,
Şolup şaru olup dilüni dek dut eyle lâl 6312.

taru<tarıg “tane, tohum”

Kumı taru şanuruz iy Bisine 1821, Yırde tarudan-durur dirmez
fürüc 2675, Göresin taruda yüz bin ‘arş u kürs 3465.

2. Dudak ünsüz (konsonantlar)leri sebebi ile

“b”, “m”, “p” dudak ünsüzlerinin tesiri ile bazı kelimelerde yuvarlaklaşma
olmaktadır.

demür “demir”

Her demür virmez çü şan’atsuz şerer 1873, Gör demüri her kaçan ursañ
taşa 4341.

kirpük “kirpik”

Kalem it kirpügüni bu ebced için 3601.

tapu “hizmet”

İdüp kapuña tapu şad hezâr şey’en li’llâh 3152.

3. Yapım eklerinde bulunan yuvarlak ünlüler sebebi ile.

Uygur Devresi Türkçesi’nde yuvarlak ünlü taşıyan eklerin metnimizde
yuvarlaklığını muhafaza ettikleri görülmektedir. Metnimizde görülen örnekleri
şunlardır:

-uk eki ile

artuk “artık”

Dir Nebî halvetde zikre çok düriş/Zıkr-i tevhîde igen artuk düriş
131, Yüz bin artukdur bunuñ gibi misâl 1179, Şükr-i kudret artuk
eyler kudreti 4834,

ayruk “başka, gayrı” <adruk

Zerreye ayruk degüldür ol güneş 2701.

açuk “açık”

Gözi açuklara ol kan-ıdı niğ 984, Gözi açuklara bu söz rüşen-durur 1671.

delük “delik”: Metnimizde bu kelimenin ses uyumuna uymuş şekline de rastlanmaktadır.

Ney gibi eyle dem ciger delügin/Çeng-vâr eyle şâh-ı kaddüni ham 3981.

eksük “eksik, noksan”

Eksük olmaz uşbu ni‘metler yakın 351, Andan eksük olmaya kor-
hu-yı baş 701, Biri eksüklüğümdür biri cehlüm/Biri fiskum biri
rüy-ı siyâhum 2633.

şınuk “kırık, kırılmış”

Kimdür ol şağı şınuk gibi şaran 2786, Cebr şınuk bağlamakdur iy
ağı 5429, Şınuk gönüllere râmuñ hakıyçun 6223.

uyanuk “uyanık”

Kâr-ı dünyâdan uyurlar uyanuk 1936, Kendüyi sanur gâfil uyanuk
2025, Nefsün uyanuk olup canun üyür

yazuk “günâh”

Dil ki verhemden kazanur yazuğı 6172,
-garu, -gerü eki ile

Uygur ve Eski Türkiye Türkçesi’nde dâima yuvarlak vokalli olarak görülen bu ekin düz sesli hâline, pek azda olsa, metnimizde rastlanmaktadır.

içerü < iç-gerü

İçerü bir şişe var al berü vir 1526, İçeriden ol hitâb-ı bed-ğarâb
3365, Bâbı berkidürsin içerü ‘adü 4738, Derinden içerü giren yine
taşra güzer eyler 6486.

ilerü < il-gerü

Geldi ilerü şanasın şîr-i dilir 4637, Çünkü girdi yola ħargüş-ıla şîr/
Şîrden ilerü ħargüş-ı beşîr 5976, İlerü gel kıl nazar olma melül
6095.

yukaru < yok-ğaru

Remz-ile kim yukaru virdi ħaber 2865, Yukaru kim şerhi olmışdur
ana 3325, Dağı kâfirden yukaru tâlihi 3627.

4. -uk ekinin tesiri ile benzeyerek yuvarlaklaşan kelimeleri.

ayuk “ayık”

Çaldı hayran cümle serhoş u ayuk 1390.

tanuk “şâhid”

Gel yalan tanuk gibi gitme yola 5980.

5. Herhangi bir sebebe bağlı olmadan yuvarlak ünlü taşıyanlar.

Metnimizde geçen bir kısım kelimeler yuvarlak ünlü taşımaktadırlar. Bazılarında, Eski Türkçe’de de yuvarlak ünlülü şekilleri ile görülen bu kelimelerin izâhını yapamıyoruz. Bunların çoğu bugün düzlük-yuvarlaklık uyumuna tâbi oldukları halde “agu” gibi bazı kelimeler ise bu uyumun dışında kalmaktadırlar.

agu “zehir”

Andan içersin aġular cām-ıla 978, Mâr-ı tōmâr aġusunda her keşiş 3822, Hilelü sözdür inan aġulu nân 5515.

aru “arı”

İki aru bir çiçekden yir zehir 1169, Çekdi balsuz cevri aru vü kovan 6094.

azuk “azık”

Olur ilanun çıyanun azuġı 6172.

berü “beri”

Sen de yağ dōkdün meger bir berü gel 6119, İçerü bir şişe var al berü vir 1526, Gel berü kim dâll-i rahmetdür bu nâr 6114.

dilkü “tilki”

Dilkü vü davşan u âhü vü peleng 5108, Avlayımaz nefsi dilkü vü şaġal 6520.

edük “edik”

Bir adımun yarısın düzsen edük 1796.

girü “geri, tekrar, sonra”

’İşk şehrin girü aşıkdan şoruñ 490, Kim girü kendüzüme kayġu menem 852, Şimdiden girü gerek ki olam hamüş 3772.

ılduz, yılduz “yıldız”

Çankı yılduzla ki düzdür tâli’i 3911 Nûrı bu ılduzda olur berkarâr 3927.

kargu “kamış, kargı”

İki kargular ki bir yirde biter 1175, Kargu zâhidlere halvâ eylemez 2667.

karşı	“karşı” Mest ola didära karşı akl u rüh 525, Güne karşı itse itler ‘av’arı 985, Güline karşı bülbül ol güya 3985.
kayğu	“kaygı, tasa” Kim girü kendüzüme kaygu menem 852, Kalb-i bakkal oldu kay- ğudan ‘alil 1111, Yâr u gam kayğu ferah guşsa nağam 1981
kendü	“kendi” Kendü zannından gören yaram şanur 34, Kendü bilüleri-y-ile girdiler 325, Cavlakıyı kendüye kıldı kıyâs 1120.
kamu	“bütün, hep” < kamuğ Şeb-çırâğ oldu kamu içinde dür 70, Kamu ma‘cün-ı Lokmânî 235.
eyü	“iyi” < edgü Dünyâya geldün eyü tohm it nişâr 2057 , Gösterür şeytân u nefis işin eyü 2403, Bunda ef‘âli eyü oldu kamu 3881.

Bu kelimelerin dışında düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymayan, metnimizde geçen, Eski Türkçe’de bulunmayan şu kelimeler de görülmektedir.

degül	“değil” Od-durur ol neydeki dem yil degül/Yile varsun kim büna kâyil degül 40, Büyü tuymayan burun bizden degül 2191, Hâkine lâyık degül anuñ felek 31.
delü	: “deli (Eski Türkçe’de tilbe, tilve, tilfe şeklinde görülmektedir.) Her delü şanur degül ‘âlem tolu 2023, Key delü vireydi ol ilhâma dil 2877, Çâh-ı ervâha döker bu delü râh 3924.
şayru	: “hasta” (Metnimizde bu kelimenin düz vokalli şekline de rastlamaktayız.) Şandılar ki ol cârîye şayrı-durur 453, Nefs vesvâsıyla şayru oluruz 1844.
sınur	: “sınır” Zerre oldu gözüne kevne sınur 2810, Her şey zuhûridur yoğ anuñ nûrına sınur 2985.
yatlu	: “kötü, fenâ” Yatlu sünnet kodı çünkü ol muzır 3843, Eyü görgil cümleyi yatlıyı sen 6218.

b. Eklerde yuvarlaklaşma

Üzerinde çalıştığımız eserde eklerin yazılışı, Eski Türkiye Türkçesi metnlerinin hemen hepsinde olduğu gibi karışık olarak görülmektedir. Târihî Türkiye Türkçesi'nin içinde ekler eski harflere tâbi olarak klişeleşmiş bir şekilde yazıla gelmişlerdir. Bu sebepten düzlük-yuvarlaklık vokal uyumu, telaffuzda olsa bile yazıda açıklıkla görülmemiştir. Bu uyum ancak son asırlarda kendisini göstermiştir.

Metnimizdeki yuvarlak vokalli ekleri, vokali aslında yuvarlak olanlar, sonradan yuvarlaklaşanları olmak üzere iki bölüm hâlinde vermeyi uygun gördük

1. Ünlüsü (vokali) aslında yuvarlak olan ekler

a. -up, -üp; -uban, -üben; -ubanı, -ibeni

Eski Türkçe'de -p ve -pan, -pen şekillerinde görülen bu ek yardımcı vokali bünyesine dâhil ederek -up, -üp; -uban, -üben; -ubanı, -übeni şeklinde yuvarlak ünlülü olarak Eski Türkiye Türkçesi'nde oldukça çok kullanılmıştır. Metnimizde her ne kadar dar-düz vokalli şekillerine rastlanmakta ise de çoklukla yuvarlak ünlülü şekli görülmektedir. kap-up 1798, koy-up 4753, tur-up 4439 id-üp 175, iç-üp 813, ayakla-y-up “çiğneyerek”, 6485, eyle-y-üp, yi-y-üp 3163, durma-y-ıp 850, agla-y-ıp 247, şan-ıp, göz dik-ıp 813.

Ekin genişlemiş şekli olan -uban, -üben; -ubanı, -übeni şeklinin de yukarıda zikrettiğimiz gibi düz vokalli şekilleri bulunmaktadır.

şal-uban 2659, al-uban 824, ur-uban 386, şağu şağ-uban “yas tutarak”, 346 bağla-y-uban 4460, iv-üben 2072, iç-iben 525, garra ol-ubanı 1088 kov-ubanı 3075, öl-übeni 863, gark ol-ıbanı 6315.

-dur-, -dür- faktitif eki

Bu ek son yüzyıllarda ünlü uyumuna tâbi olmuştur. Aslında ekin vokali yuvarlaktır. Üzerinde çalıştığımız seserde düz vokalli şekline ise pek az rastlanmaktadır.

tuy-dur-ur 4642, şı-dur-2806, yi-dür-2502, yil-dür- 2418, ir-dir-em 1728.

-ur-, -ür- faktitif eki

Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde ve bu devre ait olan metnimizde görüldüğü gibi, ekin daha önceki devrelerde de ünlüsü dâimâ yuvarlaktır.

art-ur-ur 433, toğ-ur-dur 1385, taş-ur-ur 2683, iç-ür-ür 684, ir-ür- 809, deg-ür- 3419,

-sun, -sün; -sunlar, -sünler: emir eki

Eski Türkçe'de (-zun, -zün; -zuni, -züni) şekillerine de rastladığımız teklik ve çokluk 3. şahıs emir ekinin, ünlüsü metnimizde yuvarlak, nâdiren de düz olarak geçmektedir. Aslında ekin Eski Türkçe'de yuvarlak ünlülü şekli mevcuttur.

yıkma-sun 2346, giryân itme-sün 2860, gitme-sün 4999, irürme-sin 3841, teşhîr itme-sin 5531, gelme-sin 599.

-dur, -dür : Bildirme eki

tur- fiilinden gelen bu ekin haber (bildirme) 3. şahıs eki olarak vokali Eski Türkiye Türkçesi ve bu devir Türkçesi içinde yer alan metnimizde dâimâ yuvarlaktır. Metnimizde dur- fiil şekli de vardır.

buğday-dur 2649, âsân-dur 5067, şağ-dur 5430, ağır-dur. 6065, ganimet-dür 191, dil-dür 2208, bir-dür 3168.

2. Ünlüsü (vokali) sonradan yuvarlaklaşmış ekler

-(u)m, -(ü)m, -(u)muz, -(ü)müz iyelik eki

1. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinin ünlüsü Eski Türkçe’de köke tâbidir. Eski Türkiye Türkçesi’nde ise, “m” konsonantının tesiriyle ekin ünlüsü yuvarlaklaşmıştır. Metnimizde de dâima yuvarlak ünlülü olarak görülen bu ek için örnekler aşağıdadır.

‘imâd-u-m 2583, rızk-u-m-dur 3292, koltuğ-u-m-da 4392, şa-ç-u-m 5751, nâliş-ü-m-den, hâcet-ü-m 258, kendüz-ü-m-e 852, at-u-muz 2013, nâr-u-muz 6259, hişşe-müz XX/215, bîm-ü-müz 1689.

-(u)ñ, -(ü)ñ; -(u)ñuz, -(ü)ñüz iyelik eki

2. Teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerinin metnimizde ünlüsü yuvarlak olarak görülmektedir. Aslında Eski Türkiye Türkçesi’nde ekin ünlüsüne hep yuvarlak olarak rastlanır. Metnimizde düz vokalli şekli de vardır.

kebüd-u-ñ-dan 2711, nâr-u-ñ 4282, himmet-ü-ñ 3069, ‘aczüñ 3274, tir-ü-ñ-e 6437, iç-ü-ñ 4236, rahmet-ü-ñ-den 4396, var-ı-ñ-ı 145, câh-ı-ñ-ıñ 575, ‘ilâc-ı-ñ-da 687, ‘inâyet-i-ñ-le 381, iş-i-ñ 244; kayd-u-ñuz 3145, bi-ü-ñüz 3145.

-uñ, -üñ; -nuñ, -nüñ: Genitif eki

Eski Türkçe’de ünlü uyumu içinde olan genitif (ilgi hâli) eki, Eski Türkiye Türkçesi’nde dâima yuvarlak vokalli olarak görülmektedir. Metnimizde ise ekin ünlüsünün ekseriyetle yuvarlak olmasına rağmen nâdiren düz vokalli şekline de rastlanmaktadır.

İmân-uñ 815, açlar-uñ 2021, Yûsuf-uñ 2162, adım-uñ 5839, iş-üñ 217, gözüñ-üñ 2202, Ahmed-ün 2309, segler-üñ 2496, sen-üñ 357-3114, pâdişâh-ıñ 228, nâr-ın 416, câh-ın-ın 575, ‘işk-ın 722; sırça-nuñ 1223, yara-nuñ 1610, Muştafa-nuñ 2143, deryâ-nuñ 3310, ümmetleri-nün 635. deri-nün 1335, remzi-nün 1747.

-lu, -lü; -suz, -süz: Sıfat yapma eki

Eski Türkiye Türkçesi’nde isimden sıfat yapma eki olan -lu, -lü eki ve bunun menfisi olan -suz, -süz dâima yuvarlak vokalli olarak görülmektedir.

-lu, -lü ekinin yuvarlak vokalli bulunmasının sebebi bu ekin Eski Türkçe’de -lıg, -lig, -luğ, -lüg şeklinde olması, ğ ve g seslerinin düşerek yuvarlak vokalli şeklinin kalmasına yol açmasıdır. -suz, -süz ekinin yuvarlak vokalli hâle gelmesi ise -lu, -lü ’nün tesiriyle ve analogi yoluyla. Metnimizde Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi’nde olduğu gibi, bu ekin düz vokalli şekline de tesâdüf etmekteyiz.

sıtma-lu 436, belâ-lu 2356, aşşı-lu 4519, beşer yüz-lü 609, tâli’-lü 1985, giz-lü 3218; kulak-suz 2178, tad-suz 1297, dermânsuz 3834, edeb-süz 332, darb-ı meşel-süz 3178, ecel-süz 3391, dil-süz 4371, hak-sız 241, anasız 508, gümân-sız 731 em-rünsüz 249 şîr-süz 291, sen-süz 397.

-du-m, -dü-m: Görülen geçmiş zaman eki

Eski Türkiye Türkçesi’nde görülen geçmiş zaman eki teklik 1. şahıs ekinin vokali dâima yuvarlaktır. Bu yuvarlaklığın sebebi m konsonantıdır. Metnimizde ender de olsa düz vokalli şekline tesâdüf edilmektedir.

şaç-du-m 21, ziyan kıl-du-m 1100, penâh ol-du-m 1578, şıgın-du-m 3367, çık-du-m 4103, işle-dü-m 4214, gel-dü-m 5683, yola gir-dü-m 5751, öde-dü-m di-di-m 526.

-du-ñ, -dü-ñ: Görülen geçmiş zaman eki

Metnimizde görülen geçmiş zaman teklik 2. şahıs eki de dâima yuvarlak vokallidir. Bu yuvarlaklık ñ ünsüzünün tesiri ile olduğu gibi, teklik 1. şahsa benze-me yolu ile de olabilir. 2. Çokluk şahsta da yuvarlaktır.

ad çıkar-du-ñ 2019, avla-du-ñ 2073, esir kıl-du-ñ 4563, şı-du-ñ 5696, idin-dü-ñ 1837, iriş-dü-ñ 2073, şermsâr it-dü-ñ 4282.

-du-k, -dü-k: Görülen geçmiş zaman eki

Eski Türkçe’de ”-tı-mız” şeklinde olan görülen geçmiş zaman 1. çokluk şahıs eki, Eski Türkiye Türkçesi’nde ve bu devir Türkçesi içine giren metnimizde, -duk, -dük şeklindedir. Ekin -tı-mız şeklinden -duk, -dük şekline geçmesine sebep olarak -duk, -dük partisip ekinin tesiri düşünülebilir.

cem’ it-dü-k IX/99, âğâz eyle-dü-k XV/160, söyle-dü-k XVI/169, diledü-k XVII/171, di-dü-k 2878.

-uz, -üz: Çokluk 1. şahıs bildirme eki

Ek “biz” şahıs zamirinden meydâna gelmiştir. b-> v- olmuş, daha sonra ünlü ile kaynaşarak yuvarlaklaşmıştır. Tarihi Türkiye Türkçesi’nde ek hep -uz, -üz şeklinde olup metnimizde de bu şekilde görülmektedir.

müştâk-uz 1822, bî-hâşıl-uz 2974, esîr-üz 1649, ‘âciz-üz 1826, bi-dil-üz 2974, biz-üz 3179, cebbârı-y-uz 1650, dertlü-y-üz XX/214, cübbe-y-üz 1653.

-a-vuz, -e-vüz: İstek çokluk 1. şahıs eki

İstek 1. çokluk şahıs ekinin menşei biz şahıs zamiridir. b-> v- olduğu gibi aradaki ünlü de dudak ünsüzü tesiri ile yuvarlaklaşmıştır.

rüsâ ol-avuz VII/73 güyâ ol-a-vuz VII/73, zelif olma-y-a-vuz 636, eyd-e-vüz 6516, ki id e-vüz 3167.

-ur, -ür: Geniş zaman eki

Geniş zaman eki Eski Türkçe'de -ur, -ür, -ar, -er -ır, -ir ve -r, şekillerinde görülmekte idi. Eski Türkiye Türkçesi'nde bu ekin -ır, -ir şekilli hâli hiç kullanılmamış, metnimizde olduğu gibi -ar, -er yanında -ur, -ür şekli kullanılmıştır. Ek daha sonraki asırlarda ünlü (vokal) uyumuna tâbi olmuştur.

zâhir kıl-ur-am 262, işid-ür-em 2032, karşı var-ur-sın 47, berkid -ür-sin 4740, yaş-ur 6128, öğüt vir-ür 2512, idin-ür 2905

-u, -ü: Gerundium eki

-u, -ü gerundium eki metnimizde çok kullanılmakla beraber bunun yanında aynı ekin -ı, -i'li şekline de metnimizde rastlanmaktadır.

Sen düşersin yine aña yüzün koy-u 1648, di-y-ü 522, di-y-i -6471, şun-ı-vir 601, bil-i bilmeye 5211, bul-u bildi mi 5914.

c. Düz ünlü (vokal) lü ekler

Üzerinde çalıştığımız eserde geçen ve düz ünlü taşıyan ekleri bünyelerine göre kısımlara ayırarak inceledik.

1. Tek vokalli (ünlülü) olanlar

-ı, -i : Akkuzatif eki

Eski Türkçe'deki -ğ, ve -g akkuzatif ekinin düşmesi ile yardımcı ses durumundan yükleme hâli (akkuzatif) eki durumuna geçen bu ek Eski Türkiye Türkçesi'nde dâima düz vokalli hâlinde kendisini göstermiştir. Metnimizde de dâima düz ünlülü olarak görülmektedir.

Yüsus-ı 3088, varum-ı 3129, 'aybuñ-ı 4220, yurd-ı 5210, hükümñ-i 4675, cum'a-y-ı 4409, ölü-y-i 894, säye-y-i 2070.

-ı, -i: İyelik eki

Eski Türkçe'de -ı, -i şeklinde görülen bu ek düz vokalli şeklini Eski Türkiye Türkçesi'nde muhâfaza etmiştir. Metnimizde ekin yuvarlak ünlülü şekline, nâdir de olsa, tesâdüf etmekteyiz.

uc-ı-yla 614, ton-ı-n 1723, huzur-ı 2983, toz-ı-na 5686, yüz-i 302, bal-ı 1086, iş-i 3212, hük-m-i 5554, yük-i 6065, kıyırğ-ı 623-625, oh-un-ı 2070.

2. Bir ünsüz bir ünlüden teşekkül edenler

-dı, -di: Görülen geçmiş zaman 3. şahıs eki

Görülen geçmiş zaman 3. şahıs ekinin ünlüsü dâima düzdür.

yu-dı 182, kır-dı 342, kuç-dı 384, toy-dı 3181, sürü-di 303, yügür-di 305, gül-di 1130, ek-di 6334.

-mı, -mi: Soru eki

Eski Türkçe'de -mu şeklinde olan bu ekin metnimizde sâdece düz vokalli şekli vardır.

gül-mı 900, halvâ-mı 1298, bî-hemtâ mı 5468, maḥrem-mi 86, âdem-mi 86, göz-mi-dür 2026.

-nı, -ni: Akkuzatif eki

3. şahıs iyelik eklerinden sonra gelen bu ekin vokali daima düz olarak görülmektedir.

elṭâfi-nı 512, gıdâsı-nı 2960, duḥâsı-nı 4595, Pendi-ni 596, dânesi-ni 2395, mihri-ni 5521.

-sı, -si: İyelik eki

Metnimizde bu ekin ünlüsü dâima düz olarak geçmektedir.

etḳâ-sı 1777, ıssı-sı 2703, devâ-sı 3475, va'desi 714, deri-si 854, bâde-si 1661, cümle-si 2080.

-cı, -ci: İsimden isim yapma eki

Eski Türkiye Türkçesi'nde ve bu devir Türkçesi içinde yer alan metnimizde -cı, -ci ekinin ünlüsü dâima düz olarak görülmektedir.

ara-cı 331, yalan-cı 884, kapu-cı 4058, şefâ'at-cı 1618.

3. Bir ünlü bir ünsüzden meydâna gelen ekler

(-ı)n-, (-i)n-: Dönüşlülük eki

Bu ekin yardımcı ünlüsü yuvarlak vokal ve düz vokal olması bakımından metnimizde karışıklık göstermektedir. Bununla birlikte metnimizde ekseriyetle düz vokalli şekli kullanılmıştır.

bul-u-n-ur 996, sev-i-n-ür 2042, köy-i-n-ür 4764, toy-u-n-ur-ıdı 333, gör-ü-n-ürdüm 1694.

(ı)-l-, (i)l-: Pasiflik (mechûl) eki

Bu ekin yardımcı vokali umûmiyetle düzdür. Metnimizde yuvarlak ünlülü şekli de görülmekle birlikte azdır.

ayr-u-l-an 42, dir-i-l-diler 1726, dök-ü-l-düğü 1093, düz-i-l-üp 1690, ört-ü-l-ür 1563.

4. Ünsüz-ünlü-ünsüzden meydâna gelen ekler

-mıŖ, -mıŖ: Anlatılan gemiŖ zaman eki

Ekin Eski Türkçe'de olduğu gibi, Eski Türkiye Türkçesi'nde ve bu devir eserlerinden olan metnimizde sâdece düz Ŗekli mevcûddur.

ur-mıŖ-am 1103, aıla-mıŖ-am 5854, or-mıŖ-am 6098, boyan-mıŖ-dur. 2424, düŖ-mıŖ-üzdür 5134.

-sın, -sin: Fiil çekiminde teklik 2. Ŗahıs eki

Bu ek Eski Türkiye Türkçesi'nde ve metnimizde dâimâ düz vokalli olarak görülür. Ek aslında zamirden inkiŖaf etmiŖ daha sonraki asırlarda ünlü uyumuna tâbi olmuŖtur.

ondurur-sın 1897, arŖu varur-sın 4740, ul olur-sın 5031, uda grirür-sın 4140, berkidür-sın 4740.

-sın, -sin: Teklik 2. Ŗahıs bildirme eki

Ŗahıs zamiri menŖe'li olan bu ekin metnimizde çok kullanılan düz vokalli Ŗeklinin yanında, pek az olmakla beraber, yuvarlak vokalli Ŗekline de tesâdüf edil-mektedir.

müctebâ-sın 396, Ŗadı-sın 1874, rencür-sın 5051, gümrâh-sın 6215, degül-sün 5612.

-sız, -siz: Fiil çekiminde okluk 2. Ŗahıs eki

Bugün yerine -sınız, -siniz" Ŗekli kullanılan bu ek, zamirden inkiŖaf etmiŖtir. urur-sız 4122, bula-sız 4418, 'arz ide-siz 705.

-sız, -siz: okluk 2. Ŗahıs bildirme eki

Zamir menŖeli olan bu ek Eski Türkiye Türkçesi'nde kendisini muhâfaza et-miŖtir.

mürüdüm-siz 3165, müünkir-siz 3166, 'abd-i nevbet-siz 6494,

-ıl-, -gil: Teklik 2. Ŗahıs emir eki

Bugün kullanılmamaktadır. Metnimizde, kafiye zorlamaları hâric, hep düz Ŗekilli hâline rastlanmaktadır.

vur-ıl 52, me'teber dut-ıl 494, iŖit-gil 2, di-ül 561.

-lık, -lik: İsimden isim yapma eki

Eski Türkçe'de çok şekilli olan bu ek Eski Türkiye Türkçesi'nde -lık, -lik olarak görülmektedir. Metnimizde ekin çok şekilli şekline rastlanmakla beraber, düz-dar vokalli şeklinin çok kullanıldığı görülmektedir.

karañu-lıg-a 659, ekkâl-lık 850, çübân-lık 4406, döst-lık 5279, kendü-lükün-le 2694, kendü-lik-den 6122, yok-luk 2787, , kul-lıg-ıla 4493, eyü-lüg-ile 4218, eksük-lük 6233.

5. Ünlü-ünsüz-ünlüden meydâna gelenler

-ıcı, -ici: Fiilden isim yapma eki

Metnimizde dâima bu şekilde kullanılmasına rağmen, ilk vokalin bazan kelimenin kök veyâ gövdesindeki vokale tâbi olarak, yuvarlaklaştığına da rastlamaktayız.

uy-ucı 4000, yak-ıcı 4281, gönül yol-ıcı 1699; tap-ucı, konu-ucı 3284.

6. İki heceli ekler

-ınca, -ince: Gerundium eki

Bu ek Eski Türkçede -ğınça, -ginçe şeklindedir. Metnimizde -ınca, -ince şeklinde olup ekin birinci vokalinin bâzan kök vokaline uyarak yuvarlaklaştığı görülür.

gark ol-ınca 4561, gid-ince 1009, öl-ince 3417, ir-ince 4884, yara-y-ınca 3004, görme-y-ince 1222, tutaş ol-ınca 3301.

C. VOKAL (ÜNLÜ) TÜREMESİ

Metnimizde ünlü türemesi çok az görülmektedir. Aşağıda görüldüğü üzere tek bir kelimedede bu duruma tesâdüf etmekteyiz.

Biribirisine benzer ola ün
(1425)

Bir ibirine haber ulaştırur
(1725)

İdiserdür biribirsini red
(3590)

D. VOKAL (ÜNLÜ) DÜŞMESİ

1. Kelime başında (apherese)

Kelime başında ünlü düşmesi metnimizde çok az tesâdüf edilen bir hâdisedir. "sıtma" kelimesinde gördüğümüz bu hâdiseyi başlıca örnek olarak gözeterebiliriz. Ayrıca "yuhu", "yuku" kelimesi için de kelime başında ünlü düşmesi vardır diyebiliriz.

Şıtmalı kişiye hummâ bağladan 436, Şeh yuhusunda şetaret eyledi 271, gördi andan duhterüñ gözi yuhu 825, Yukusun alup vire cû'-ıla derd 3013, Men ol gaflet yukusından humâram 3495.

2. Kelime ortasında (syncope)

Kelime ortasında ünlü düşmesi Türkçe'nin hemen her devresinde görülmektedir. Bu hâdisenin başlıca sebebi Türkçe'de orta hece ünlüsünün vurgusuz olmasıdır. Orta hece düşmesi metnimizde çok görülen bir hâdisedir. Bu hâdiseye Türkçe kelimelerin yanında yabancı menşeli kelimelerde de rastlanmaktadır. Buna aruz vezninin ortaya çıkardığı bir hâdiseye olarak da bakabiliriz.

- ağz : Göz ü ağzı güş işden boş ola 2030, Şirün ağzında oda döndi nefes 5362.
- boyun : Boynuña şeytân gurür ipin tolar 1750, Boynına urmak gerek tîğ-i katî' 5725.
- dirilik : Oldur ol bu ölümü dirlik bulan 2237, Zâlimüñ dirliği oldu bil ki merg 3657.
- ferkadân : Yir yüzinde ferkdânlar ditreşür 6524.
- heycân : Tağ gibi gönüllere heycân virür 2782.
- hezeyân : Dâyimâ ağzından ol hezyân şaçar 1467.
- gönül : Secde ider gönül-ile akça şayar 1865, Gönli vâsi' cânı key hâşî' ider 6077.
- iki : Zikr-i şükrin idelüm iksin için 2216.
- karın : Eyledi Kârünü karnında zebün 4431, Yir karnından çıkup taşra budak 6346.
- kötürüm : Şöyle kalduñ yirde kötrüm ü aşak 4812.
- köyüne- : Şuna köyner özüm iy şîr-i dilîr 5752.
- oyuna- : Hıdmetünde oynayayın cân u baş 317.
- şimdi : Çarhda çarh ururam şimden girü 3374.
- taleb : Talb-ı Rabdur ki Türdur tavid-ı tareb 2907.
- Zekeriyâ : Biçdürüp itdi Zekeryâyı esîr 2827.
- kazâyıla : Teşne cân virür. kazâlan mevcden 5819, Pençe dutar ol kazâla pîç-e-pîç 4745.
- kendüyile : Niçe halkı kendüle kıldı kesâd 2147.

Eklerde vokal (ünlü) düşmesi

- arayayım : Cemâli bağına irem diyü aram çemeni 3160.
- biribiri : Birbiriyle şöyle kim barışdııı 307, İzzet ider birbirisinden kaçup 1978, 'akıbet birbirini bulur arar 3300.
i- fiili ile yapılan şekillerde
- ise : Kandası ehl-i hüner makbül olur 5864, Liki aşlı nirdese aşlı andadır 4483.
- idi : Kurdıdı davşan kim şol dem fiten 5776, oladı 1017, şaçadı 1108, Gerek ol bin ölse bu bin öledi 877.
- iken : Rahmde'ken cismi ruha mahrem ol 3200, Şîr serkeş gibiken olsa mutî' 6448.

Not :

Metnimizde geçen ve götürmek, ulaştırmak mânâsına gelen "ilt-," ve "ilet-" kelimeleri metnimizde birlikte geçmektedir. Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde de her iki şekil bulunmaktadır. "il-" fiil kötü olarak alındığı taktirde "-e-" fiilden fiil yapan bir ektir. "-t-" ise her iki fiilde faktitif eki durumundadır. Bu hal göz önüne alınınca "ilt-" fiilinde vokal düşmesinden söz edilebilir. Bu kelimelerle alâkalı bazı örnekler aşağıdadır.

- ilet- : İledür hakkâk önine ser-te-ser 3670, Yil Hindüstâna iletdi yine 4969.
- ilt- : İltesin dükkân-ı Rahmâna anı sen 1758, Bâz gibi şâha ilter râzını 4599.

E. CONTRACTION-CRASE (BİRLEŞME)

Sonu ünlü ile biten bir kelime ile, başı ünlü ile başlayan bir kelime veya ek yan yana geldikleri zaman ünlülerden birinin düşüp iki kelimenin birleşmesi hâdisesine contraction denir. Bu ünlü düşmesi devâmlı olduğu gibi, aruz vezininin zorlaması ile, geçici de olabilmektedir. Şâyet bu birleşme hâdisesi devamlı ise kalıplaşmış kelimeler ortaya çıkmıştır. Metnimizde her iki şekilde görülen contraction hâdisesine rastlanmaktadır.

a. Kalıcı contraction neticesinde 'meydâna gelen kalıplaşmış kelimeler:

niçün < ne + içün, niçü < ne + içün

Pîr dir ki niçü terk itdül vatan 663, Puta tapmayı niçün yakmaduñ 4285, Niçün gurûr nûr-ı sürûrun söyündürür 6307.

n'it— < ne + it—

Gör n'ider tedbîre takdîr-i Hakîm 187, n'itdi gör Hârût u Mârûta hased 2108, Ahmaka n'itdi o tezvîr -i vezîr 2284.

n'eyle—< ne~+ eyle—

N'eyesün bir sır tıyar hem süzi yok 90, Cân gıdāsından ola di n'eyledür 1339, Gör ki n'eyler şâhini şayyâd-ı bâz 3003, Dinle n'eyler ol cühüd-ı rehzeni 4085.

n'ol— < ne + ol—

Gör ki aña uymayanlar n'oldılar 3833.

kendüz< kendü + öz

Her sözi kendüzüne mi'yâr kıl 150, Kim girü kendüzüme kaygu menem 852, Tıfl kendüzinden öğrenür yiyiş 3102 Şonra kendüzinde buldı tâbeşi 4471.

şol < şu + ol

Şol sade kim kâni' oldı dürri pür 70, Şol kadar bigânedem kıl ihtirâz 97, Şol ki âyet-i gâfletde bir noqtaya mâyildür 2423.

şimdi < şu + imdi

İtmezem hamdi şimdi hâcet-çün XI/122, Söyle şimdi şöfi ibni'l-vaqt ol 548, Kişver-i dîne menem şimdi emîr 3611.

nesne < ne + ise + ne

Şöyle bi-pâyân iken her nesnenün pâyânı 'ışk 763, Hiç nesne olamaz aña le'im 1896, Dir vezîr anlara sözden nesne yok 2996.

böyle < bu + eyle

Şehvet adın 'ışk tağanlar böyledür/Gördüğine göñli ağanlar böyledür 879, Böyledür tâlib ki bî-teslîmdür 1537, Şâdık-ısañ sen de böyle ol 'amü 2311.

şöyle < şu + eyle

Sen de sır şaklamağa şöyle düriş 711, Bâkî hüblardan çıkar duñ şöyle ad 2019, Hâk taşu-y-ıla şiseñ şöyle uşat 3146, İçlerine şöyle kim taldı gâzab 3646

b. Geçici contraction meydâna getiren bazı kelimeler

Geçici olarak meydâna gelen contraction metnimizde oldukça çok görülmektedir. Biz bununla alâkalı bâzı örnekleri aşağıda veriyoruz.

ki_ol : Nite ki_ol küffâra tezvîr-i vezîr 3835.

şol ki_âyet : Şol ki_âyet-i gâfletde bir noqtaya mâyildür 2423.

ikiñüzi de_iderem : İkiñüzi de_iderem cümle helâk 5749.

dilüñde_ayru : Dilüñd 'ayru olsun küfr ü tefrîk 6251.

göñli_akanlar : Gördüğine göñli_akanlar böyledür 879.

böyle_itdi : Ol yahüdi çünkü böyle_itdi 'itâb 4462.

F. TÜRKÇE'DE UZUN ÜNLÜ

Metnimizde bazı kelimelerde uzun ünlüler görülmektedir. Ancak bu ünlülerin uzunluğunu göz önüne alırken her şeyden önce aruz veznine kelimelerin uymasını düşünmek gerekir. Fakat bunun yanında, aruz vezni zorlaması bile olsa; d, g, l, r, ş, y, z ünsüzlerinden evvel gelen bir ünlü bu sesler vâsıtasıyla bir buçuk hecelik bir durumda ortaya çıkmaktadırlar. Bu şekil bize Türkçede uzun ünlü olabileceğini, bunların kullanılış sahasına çıkış şekillerinin ise d, g, l, r, ş, ve z ünsüzleri ile mümkün olacağını göstermekle birlikte kat'i bir hükme gidemeyiz. Bununla alâkalı örnekler aşağıya çıkarılmıştır.

“d” ünsüzü ile

Tadsuz bir nesnenüñ adın seven
Oldur îmân kandınuñ *tadın* şavan 1292

— — —

Ya'ni kaçar *oddan* göre n'ider
Merkez-i nâra özin küre ider 4137

Od didi ol cühûda iy 'anüd
Gel ki göresin durur mı fi'l-i od 4312

“ğ” ünsüzü ile

Aña kim itdi ilâhî intibâh
Şağdan fark eyledi kimdür tebâh 2293

“l” ünsüzü ile

Qız u zeger birbirin kıldı qabül
Birbiriyle 'ıyş kıldı *bol bol* 811

— — —

Muştafâyı it bize mürşid ü yol
İt qabül ihsân idüben *bol bol* 2011

— — —

Her nefesde *yil* emriyle yiler
Şu anuñ hükmi-y-ile yirden yiler 2646

“r” ünsüzü ile

Gönlüm içinde ne kim varsa zamîr
Tercümânsuz sen bilürsin *bir bir* 394

— — —

Şeh diledi kim saqîmi göre pîr
Duta nabzın şora derdin *bir bir* 413

— — —

Garbda sen olsañ u şarq içre pîr
Bî-ñicâb añlar o sırruñ *bir bir* 2949

— — —

Halvetine da'vet itdi *bir bir*
Yazdı bir menşür içinde bir emîr 3408

— — —
Menzil uzak yol katı düşvârdur
Uşbu yolda gül-ı dilküş *vardur* 1756

— — —
Neyçüdür bu guşşa vü tedbîr di
Bu eḥâdiş ü ḥavâtır *bir di* 3237

— — —
Türkmençe yok mı Mevlâlıkda ḥaḳ
Gör ki iti n'eyler iy itden aşâḳ 4327

— — —
“ş” ünsüzü ile
Baş şükri oldur idesin sücüd
Olmayasın ḥayr işlerde 'anüd 3201

— — —
Bu baḥrdan ger taşar disem haber
Taşdan taşaydı deryâ-yı güher 2637

— — —
Yağ dökildügi degüldi ḥusr tek
Yağ dökilmiş ü kumâş *olmuş* lek 1093

— — —
Kanda yaş varsa kara olur yeşil
Yaşsuz kara ḳalır ḳurî ḥacîl 4233

— — —
“y” ünsüzü ile
Göñlini gör nice emîn ü *baydur*
Arpa ḳılmaz tohm kim *bugdaydur* 2649

— — —
“z” ünsüzü ile
Ḳız u zerger birbirin ḳıldı ḳabül
Birbiriyle 'ıyş ḳıldı bol bol

— — —
Zâhiri ni'metlere birkaç mişâl
Yiter olur çünki çoğa *az dâll* 2214

— — —
Az az ider tamarlaruñda seyr
Zehre şeker geydürür ol şerre ḥayr 3334

— — —
Ma'denine gider *az az* her metâ
Yile yil ü şuya şu şemse şu 'â' 4484

— — —
Deler az az bu cihân zindânını
Zindvânî iken sultânını 4487

II. KONSONANTLAR (ÜNSÜZLER)

Metnimizde rastladığımız konsonant değişimleri ile konsonantlardaki gelişmeleri inceleyerek ayrı ayrı bölümler hâlinde verdik.

I. k/ğ değişikliği

k/ğ değişikliğini, üzerinde çalıştığımız eserde kelime başında, kelime ortasında ve kelime sonunda olmak üzere üç şekilde görmekteyiz.

a. Kelime başında

Türkçe'de ħ sesi mevcûd değildir. Ancak Türkçe kelimelerde görülen “k” sesleri Türk Dili'nin târihi seyri içinde “ğ” ya dönüşerek başta, kelime ortasında (hece başında) ve sonda görülmektedir. Bu duruma metnimizde karışık olarak rastlanmaktadır.

Metnimizde kelime başında “k-” ile geçen ve bugün bazı ağızlarda “ğ-”, yazı dilimizde ise “h-” olarak kullanılan kelimeler aşağıya çıkarılmıştır.

kan > “nerede, hani”

Ƙanı sır söylemge mahrem mi var 86, Terkeş-i 'ömrün boşaldı
kanı av 2072, Gördün ise kanı göster bir nişân 3279, Şîr dir
ğargûşa kanı kuvvetün 5979.

kankı, kanğı > “hangi”

Ƙankı şîşeyi ilteyin eyd iy hümâm 1527, Ƙankı yılduzla ki düzdür
tâli'i 3911, Ƙankısına kur'a kim irse hemân 5111.

kan > ħan “han”

Buna kul olmakda ħanlar ditreşür 6522.

b. Hece başında (kelime ortasında)

Metnimizde geçen bazı kelimelerde kelime ortasında (hece başında) “k” lar “ğ” olmuştur. Böyle olmakla beraber bu kelimelerin “k”lı şekilleri de eserimizde mevcûddur.

dağı : Şeyĥi dağı sanma senden bî-ħaber 650, Buncılayın senden ol
pirün dağı 3075, Şu dağı hem ancılayın o da bak 3297 , Ol
mürfidün nefsi dağı şanki od

koğu : Pes 'ayândur koğusından müşg u sîr 465, Tuymadı gülzâr-ı
'İsâdan koğu 2618, Tuymadun gülzâr-ı koğudan koğu 3035,
Cebrden kanda tuyorsın sen koğu 3272, Var-durur her odda
bir dürlü koğu 3887.

korğu : Andan eksik olmaya korğu-yı baş 701, Ana ol hüd begâyet
korğudur 2029, Tuymaduñ gülzâr-ı korğudı koğu 3035, İdin-
me ĥuyı korğudan uyandur cânı uyğudan 5502.

- oĥu- : Kışsayı başına gelen yig oĥur 410, Key şakin ol mihri oĥuma galat 3567.
- uyĥu, yuhu : Uyĥu mevtüñ kardaşıduı ol habir 1927, Çeşm-i cismi uyansa aynı uyĥudur 2029, Uyĥusın alur yarayınca ava 3004, Uyandur canı uyĥudan 5502, Gördi andan duhterüñ gözi yuhu 825, kâşki aşhâb-ı kehf gibi yuhum 1965, Gözüm gaflet yuhusından açılmaz

Kelime ve hece sonunda

Metnimizde geçen bâzı kelimelerin sonunda -k/-ĥ deĝişikliği görölmektedir.

- oĥ : Sâyeden himmet oĥunı zâta at 2070.
- yaĥ- : Nâr-ı inkâr anı şöyle kim yaĥar 1672.
- yoĥ : Yoĥsa mâl-ıla ganî olmaz denî 68, Yoĥsa söyleme kalur bî-cân beden 552, Yoĥsa biri iki mi görür zeki 1521, Yoĥsa hileñ saña olur yine dâm 4731.
- ayah : Kuyruĝın kısar ayahların kaĥar 625, Ayaĝın kaĥup yire kaĥardı dest 6340.
- kaĥ- : Kuyruĝın kısar ayahların kaĥar 625, Ayaĝın kaĥup yire ka-hardı dest 6340.
- kırĥ : Ol vezîr ki ĥalvet itdi kırĥ gün 2917, Çekdi kırĥ gün dahı ĥalvet ol ĥabîş 3455.

2. k-/g-, k-/ĝ- deĝişikliği

Eski Türkçe'de başında k ve k sesi taşıyan kelimeler Batı Türkçesi'ne geçerken g ve ĝ olarak inkişâf etmişlerdir. Metnimizde bu durum bâzı kelimelerde karışık bir şekilde görölmektedir. üzerinde çalıştığımız eserde k-/g- ve k-/ĝ- deĝişikliği içerisine giren başlıca kelimeler aşağıya çıkarılmışlardır.

- ĝayĝulu : Kendüñi ko kendüñ olma ĝayĝulu 5598.
- geç- : Bir nefesde geçdi bîn burc-ı felek 82, Geçdi 'ömüñ hâ iuersin seyr-i ten 3042, Gör ki bir sâ'atda Hindüstan geçen 4964.
- gel- : Gelüp ırakdan sanasın kim hilâl 288, Enbiyâ sırrı gelüpdür evliyâ 3308, Gel ki tuyasın esrâr-ı Halîl 4099.
- gemi : Bî-te'emmül Hıızr şındurdu gemi 1003, Ol gemide buydu sırrı iy âdemî 1005, Aña benzer mişl-i deryâ vü gemi 3314.
- gerek : Şekkeri dimek nedür yimek gerek 3000, Kuşa evvel avı öğret-retmek gerek/Andan anı elden ava atmak gerek 3011.

- getür- : Dir mu'allim sı birin birin getür 1539, Getürür bir genç oğlanlu zeni 4085,
- gey- : Oldı gäyib geydi insan kisvetin 957, Geydi hädiler tonın idläl ider 1723, Kibr ü geymek ü yimek işrâf seve 2492.
- geydür- : Zehre şekker geydürür ol şerre hayr 3334.
- gez : Toğsa bir gez âfitâb-ı zül'l-Celâl 2837, Kime ki 'ammareke allahu dise ger bir gez 3778.
- gez- : Bir evün külli deriçesin gezer 3906, İçi pür yil şunuñ üstinde gezer 5082, Dir idüm sin ü ben tende gezerdüm dost u düşmende 2498.
- gibi : Ney gibi 39, gün gibi 182, deve uyuzı gibi 1725.
- gider- : Yağlıg adın gider ü bir dahı yak 820.
- gir- : Girdi ortalarına ol beglerün 2496, Gir ü gayret eyle kıl cismüni tağ 3960. Nân girmedin dehânından inan 3101.
- girü : 'İşk şehrin girü 'aşıkdan şoruñ 490, Kim girü kendüzüme kaygu menem 852, Halk görmez Hakkı gören Hak girü 1146.
- gişi : Her gişi kendü beraber ni bulur 3649.
- git- : Cehl gitdi kâmil oldı ma'rifet XIII/135, Yola yoldaş-ıla gitmek hübdur 135, Kaşdı av idüp ive gider idi 175.
- göç : Kaşdı kılmış canı tenden ide göç 4953.
- gök : Unudup gökler yapanı bi-'imâd 4121, Kara göginde ana irdi şabâh 806, Şiyb ü bälâ yir ü gög ü küh u gâr 1980.
- gönder- : Şâh gönderdi bir iki tercümân 771.
- gönlek : Gönlegi olur rakîb ü hem hacîb 566,
- gönül : Gözi pür-nem oldı gönli toldı hemm 23, Çok anar gönlindekiyi her kişi 583, Secde ider gönli-ile akça şayar 1865.
- gör- : Yüzüñi gördük hemân gitdi hirec 391, Çün seg ü har dahı göriser bunı 1933, N'eyleyüp n'itdügin anuñ göresen 2746.
- götür- : Seyl gibi götürdi her gövdeyi hün 3650, Tahtuñı yil götürse dahı şakın 4255, Rahtı bağlayup götürmiş hargehi 5948.
- göz : Âdem ol furkatla gözden dökdü dem/Gözi pürnem oldı gönli toldı hemm 23, Gözi görüp gönli oldı mübtelâ 168, Gözüñün şükri budur ki itmeye nazar 2202.
- ğum : Minüm işşum şu vü ğum ıssum bilür 3415.

- güç : Güci yitdükçe diye evşafını 512, Dir Süleymân di saña kim kıldı güç 4953.
- gül- : Tütinün sözün işidüp güldi halk 1130, Az yimek az gülmek ü az söylemek 2207, Bahârda yüzi ezhâr-ıla güler eşcâr 3777.
- gün : Dün ü gün yiler yitişmez kimseye 136, Buldı rüşen gün gibi kara düni 182, Bî-edebliğ itse gün bulur küsûf 369, Zerresinden belki gün mestür olur 510.
- güp : Bir dene üzümde gör yüz güp şarâb. 2744.

Metnimizde arab harfli yazı kullanıldığı için k ve g ayırımı yapılmadığından bazı kelimelerin başında bulunan sesin “k” mi yoksa “g” mi olduğunu bilemiyoruz. Sâdece “kişi” kelimesinde bu ayırım yapılmıştır. Bugün bu kelimelerin başında “k” sesi olduğuna göre aşağıdaki kelimelerin de Eski Türkçe’den beri “k” sesi ile telaffuz edildiği ve bu kelimelerde bulunan “k” nin “g” olmadığı söylenebilir. Ancak bu kelimeler bazı ağızlarda “g” ile tellaffuz edilmektedir.

- kendü : Kendü zannından gören yaram şanur 34, Kendü bilüleri-y-ile gitdiler 326, Cavlakıyı kendüye kıldı kıyâs 1120.
- kendülik : Kendüligün-ile kılduğuñ şeña 2694, Kendülig-ile şanur ola halâş 4737, Kendülikden bak o ‘ucbuñ çâhına 6122.
- kendüz : Her sözi kendüzüne mi’yâr kıl 150, Dir girü kendüzüme kayğu menem 852, Tıfl kendüzinden öğrenür yiyiş 3102.
- key : Nür-ı Qur’ân-ıla key ma’mürsın 29, Bu hâzâkat içre key şâdık-durur 276, Tâ ara yirleri ola key irak 3299.

3. “ğ” ve “g” seslerinin gelişmesi

“ğ” ve “g” seslerinin durumu Türkçe’nin târihî seyri içinde mühim bir yer tutar. Lehçelerin tasnifinden, merhalelerin tesbitne kadar göz önüne alınan temel esaslardan biri de bu “ğ” ve “g” seslerinin gösterdikleri husûsiyettir.

Biz bu sesleri; birden fazla heceli kelimelerin sonunda, teşkil eklerinin ve kelimelerin bünyesine dâhil heceler ile çekim eklerinin başında olmak üzere üç bölümde inceledik.

a. Birden fazla heceli kelimelerin sonunda

Eski Türkçe’de birden fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan “ğ” ve “g” sesleri Türkçe’nin târihî seyri içerisinde ele alınırsa; bu “ğ” ve “g” ların Batı Türkçesi’nde düştükleri, Şark Türkçesi’nde ise sedasızlaşarak “k” ve “k” oldukları görülmektedir. Batı Türkçesi’nin ilk devirlerini içine alan Eski Türkiye Türkçesi’nde “ğ” ve “g” sesleri düşerken kendilerinden önce gelen ünlüye tesir ederek, onun uzamasına ve yuvarlaklaşmasına sebep olmuşlardır.

Üzerinde çalıştığımız eserde “ğ” ve “g” seslerinin düşmesi neticesinde meydana gelen kelimeler aşağıya yazılmışlardır.

- acı < açığ
Acı tatlu hayr u şerr ü germ ü serd 408, Acı şu tatlu suya beñzer turu 1225, Acı deryâ-y-ıla ol tatlu deniz 1325.
- bilü < bilig
Kendü bilüleri-y-ile gitdiler 326, Kendü bilülerine idüp i'timâd 421, İntizârundan tağıldı bilümüz 2401.
- kamu < kamuğ
Şeb-çırâğ oldı kamu içinde düri 70, Ana kattâl-ı zehr olur kamu ma'cün-ı Lokmânî 235, Ya'ni ki evşâf-ı kamu/Balı şâf it mahv kıl mümün kamu 1860.
- kapu < kapıg
'İlm şehrinün kapusıdur özün IV/34, Oldı ni'met kapusın yapıdı Hudâ 358, Kapuında bi-nihâyetdür inâyet 2574,
- katı < katıg
Menzil uzak yol katı düşvârdur 1756, Bu nefsiñ katıdur yası yasak yasmağadur yası 1775, Katı rencür-ı dâ-yı bi-devâyam 6236.
- şaru < şarıg
Olmaz kara vü ağ u şaru vü sebz ü mor u al 6293, Şolup şaru olup dilüni dek dut eyle lâl 6312.
- sevi < sevig
Ta ki tola bu cihâna müsevi/Getüreler halk Müsâya sevi 1611.
- tarla < tarıglağ
Zerger eydür iy menüm kanum döken /Sensin ol tarlaña yatlu tohm eken 861.
- ulu < uluğ
Ya'ni bil fırsat ğanimetdür saña/Ol ganimet ulu ni'metdür saña 191, Senden ulular taşavvur itmedi 5187, Bedendür key ulu düşmen ol eyler ceng-i sin ü men 6481.

b. Yapım eklerinin ve kelimelerin bünyesine dâhil hecelerin başında

Yapım ekleri ile kelimelerin bünyesine dâhil olan hecelerin başında bulunan “ğ” ve “g” sesleri, Divânü Lugati't-Türkt'e görülmekle birlikte, Eski Türkiye Türkçesi'nden önce düşmüşlerdir.

Eski Türkiye Türkçesi'nden önce "ğ" ve "g" seslerini düşüren kelimeler metnimizde aşağıdaki şekillerde görülmektedir.

emek < emgek

Çün selim olsa gerekdür bislemek/Virüp içmeg ü yimek yimek emek 1379.

gerek < kergek

Şekkeri dimek nedür yimek gerek 3000, Kuşa evvel avı öğretmek gerek/Andan anı elden ava atmak gerek 3011, Ol tekâsül dahı yirinde gerek/Yolda olan âdemî zinde gerek 4845.

kulak < kulgak

Kes kulağum burnumu eyle gazab 1615, Kulağın gaybet işidür va'z-ı Hak/Tuymaz ana dir uyanuk kulak 2034, Burn u kulak virmeg-ile ölmedi 3451.

suvar- < şuvgar-

İnüben hoş şuvarur bostân-ı ten 3962, Umaram cânı cüdunla şuvaram 4378, Susuz hayâlâtı şuvar koma ki ma'nâda şu var/Cânunı ol şudan şuvar tad ol deniziün şâtını 5149, Cânun ol ma'nâ nâ ma'ininden şuvar 5252, Lutf-ıla men teşneyi iy şeh şuvar 5894.

c. Çekim ekleri başında

Eski Türkiye Türkçesi'nin ilk zamanlarında belki de biraz önce vuku bulan çekim ekleri başındaki "ğ" ve "g" düşmesi Batı Türkçesi'nin başlıca husûsiyetlerinden biridir. Bu durum Doğu Türkçesi'nde kendisini muhafaza etmiştir. Üzerinde çalıştığımız eserde, vezin icâbı da olsa, kalıntılara tesâdüf edilmektedir.

Metnimizde geçen ve "ğ" ve "g" sesi taşıyan ekler partisip ve gerundium eklerine münhasırdır. Bunlar da -an, -en partisip ekleri ile; -ınca-, -ince; -ıncağaz, -incegez; -ıncak, -incek ve -alı, -eli gerundium ekleridir..

-an, -en < -ğan, -egen

Lagar eyler cânını ten besle-y-en/Semridür rûhını cismine kıy-an 290, Hırşa uy-an âdemî mahrûm olur 353, Hakka müşrik ol-an-un hâli budur 1543, sırrı şakla-y-an olur şâha yakın 700, Her kimün batsa ayağına diken/Oldur ayağın dizi üzre dik-en, 611, Kim idi şavkına bir lahza döy-en 3563, Ben di-yen bulmaz işigünde necât X/106, Ko bunu iy kân-ı mercân iste-y-en/Câh-ı tende Yüsun-ı cân iste-y-en 6073.

-ince,-ince < -ğinça, -ginçe

Burcu yık al-ınca tâ küffârdan 1371, Bahr-ı ma'nâda şuver ol-ınca gark 4561, Diyelüm tâ şayd id-ince şiri müş 514, Gemi hep gid-ince ma'yüb olsa yig 1009, Kul yanılma-y-ınca irişmez meded 264, Cavlakıyı görme-y-ince ötmedi 1122.

-ıncağaz, -incegez < -ğinçağaz, -ginçegez

'Avretin an-ıncağaz içi yoyar 1865, Sinle de akrab ol-ıncağaz enis 6170, Gör vezire kim uyanlar n'oldılar/Söz di-gincegüz nicesi şoldılar 2969.

-incak, -incek < -ğinçak, -ginçek

Gice ol-incak üyür râhat bulur 1960, 'İşk an-incak yüregi tî-ğui kopar 3560, Pâk olur bul-ıncağ ol cüyı pelid 3746, Nice id-incek itmez igvâ nefsi-i gül 1739 Nefs hevâsına gel-incek cebrîdür 3291, Kendüyi hükürde-i güftâr iden/Söz di-gincek oldur özin zâr iden 2967.

-alı, -eli < -ğalı, -geli

Mu'ine müste'an nûrı 'ayân id-eli bir pertev /Recâ vü havf du-tuşdı ne uçmak ni tamu yandı 5505.

Not:

Batı Türkçesi'nde tek heceli kelimelerin sonundaki "ğ" ve "g" ler yumşayarak "ğ" olmuşlardır. Doğu Türkçesi'nde ise sedâsızlaşarak "k" ve "k" olmuşlardır. Batı Türkçesi'nde bu hâl imlâda da kendisini muhâfaza etmiştir. Yalnız "beg" kelimesi imlâsını muhâfaza etmekle birlikte, bugün, "bey" şeklinde söylenmektedir. Sonu "ğ" ve "g" ile biten diger; dağ, yağ, sağ ve yeg gibi kelimelerin telaffuz ve imlâlarında bir değişiklik yoktur.

4. g/v değişmesi

Türkçe'nin târihi seyri içinde "g"ler kelime ve hece sonunda, kelime ortasında ve hece başında "v" şeklinde inkişâf etmişlerdir. Bundan başka "g" lerin "y" ve yumaşak "ğ" şeklinde tellâffuz edildiklerini de bilmekteyiz. Metnimizde her iki şekilde de telaffuz edilen "g"lerin, bugünkü yazı dilimizde yumuşak "ğ" veya "v" şeklinde telaffuz edildiklerini görmekteyiz. Üzerinde çalıştığımız metinde şu örnekler görülmüştür.

a. Yuvarlak vokallerle

Metnimimizde şu örnekler vardır:

degül : Od-durur ol neydeki dem yil degül/Yile varsun kim buña kâyil degül 40, Büyü tuymayan burun bizden degül 2191,

Hâkine lâıyk degül anuñ felek 3115 Bendelikde od itden kem degül/Kem olan itden hâ hiç âdem degül 4326.

- dög- : Mini çübân sürüden kovar döger 4417.
- dügün : Hem dügünü mâtem ü bağır dügün 1110, Tütü kim olmuş-ıdı dügünü yas 1120, Dün içinde gün bulup yasda dügün 1715.
- kılavuz : Saña ol katre kılavuz-ı tarıķ 5580
- ög- : Kim şakiyi ögse gök lertzân olur 1020.
- öğren- : Âdâb-ı hânı öğren unıt hânümân nedür 323, Şan'at öğrenmek gerek üstâddan 1872, Andan öğrendi güneş lutf u kerem 2643, Ögrene bu dâmda avı tamâm 3018.
- öğret- : Kuşa evvel avı öğretmek gerek 3011.
- ögüt : Birine geç bunı dir virür ögüt 2512.

b. Düz vokallerle

- beg : Bu vezir-i hiyre ya'ni ol bege 1601, Begleri yolında baş cân koydılar 2446, Girdi ortalarına ol beglerüñ 2496, Dutulur mek-rine begler bir bir 3382
- deg- : Ta dege saña cevâbuñ bi-zevâl 5346, Degmedin ol sür'at eyler tâbişe 5665, Rızkı haķkuñca deger bâri neden 2155.
- degir- : El degirmedin idersin hâki zer 775.
- değiş- : Kıo nahvi mahv ol deģişüp fakra fıķhuñı 6304.
- degme : Degme kez görürdi envâr-ı İlâh 1407, Degme zîrek bilmese ol şerri ayân 2881, Degme âdem mahrem olmaz şöyle cüft 5316.
- eg- : Olsan ol şeytân kamu tođruñ eger 1883, Gör o murdâr Ahmede ağzın eger 4198.
- eger : Şeyh kurbına edebdür eger sen şorar-ısañ 322, Çöp kımıldan-maz eger esmese yil 3196, Göre ol da aña kalursa eger 4198.
- egri : Göñli egri taşı toğru eyler kıyam 1277, Yol mı varur adımın egri adan 2288, Hû rızâsına gidicek egridür 3291, Baķan egri-dür ne disün yâ âyine 4205.
- egrilik : Kendünüñ egriliginden bi-haber 4209.

5. ğ/v değişmesi

Metnimizde şovu- ve şovuk gibi kelimelerde görölmektedir.

- şovu- : Zergerüñ şıdup ödi yandı odı/Duhterüñ düdı ol oddan şovudı 828.

şovuk : Issı ol dise oluram nâr-ı le'im/Şovug ol dise oluram berd-i selim 4316.

6. b/v değişmesi

Eski Türkçe'de "b" sesi taşıyan bazı kelimelerde bu ses Batı Türkçesi'ne geçerken "v" şekline dönüşmüştür. Bu durum; kelime başında, kelime sonunda, hece başında ve fiil çekiminde "ben" ve "bizi" şahıs zamirinden inkişâf eden 1. şahıs eklerinde görülmektedir.

a. Kelime başında

- var : Kanı sır söylemege mahrem mi var/Ol deme hemdem olur âdem mi var 86, İkisine dağı var derd ü devâ 196, İçerü bir şîşe var al berü vir 1526.
- var- : Vardı hâcibler yirinde turdı şeh 305, Ya'ni takvâdan o fetvaya vara 3016, Gör rızâda nicesi yol vardılar 3151.
- vir- : Tâ vire esrâr-ı dilberden haber 148, Pîr dir vir ol kızı bu zergere 804, Gide almak virmek ü şulh u şavaş 1948.
- viribi- : Şeh vezîre viribir peygâmlar /Ya'ni şeytândan bu nefse ilhamlar 2379.

b. Kelime arasında, hece başında ve kelime sonunda

- ven < ben (şahıs zamiri) 1. teklik şahıs bildirme eki
Zerger eydür benven ol tâvûs-vâr 844, Ben de âdem-ven diyüp her âdemi/Kendüne teşbih idüp vurma demi 1137.
- ven < ben (şahıs zamiri) 1. teklik şahıs eki
Dime dutar-van cihânı ser-te-ser 2825, Ba'dezin çarumda ururvan semâ' 3373, Şunı kim şerh ider-ven ben bunu hayrû'l-beşer eyler 6484.
- vuz, -vüz < biz (şahıs zamiri)
Tan degül ger biz de güyâ olavuz/Gâh penhañ gâhî rüvâ rüsvâ olavuz VII/73, Tâ zelil olmaya-vuz biz fis's-sebîl 636, Ki ide-vüz inkâr iy şâh-i şehîr 3167.
- av : Şâh avında file virme atumuz 2013, Terkeş-i 'ömrüñ boşaldı kanı av/Av kurarken iviben unutduñ ev 2072, Öğrene bu dâmda avı tamâm /Av ala ive eve gele selâm 3018.
- ev : Hocası geldi evinden şâd-kâm 1082, Bu ictimâ'dan nür olur karañu ev 1877, Qoma devlet ev cihândur dîv ü let 2818, Bu seniñ benüm evüm yirüm nedür 3236.

- davşan : Dilkü vü davşan u âhû vü peleng 5108, Davşan eydür kırk-
mışam andan biter 6098.
- iv- : Pâdişâh gerçi devâ-y-içün ive 458, İver arturur o nâr-ı şer-şe-
rer 2383, Av ala ive eve gele selâm 3018, İvmeg-ile menzili al-
maz kişi/İvenüñ ebter qalur dâyim işi 5562.
- sev- : Dirî seven zindedür ölmez ebed 103, Ten kenîzek sevdi cân
oldı helâk 311, Yoq-durur Mevlâ sevenlerde ihtilâf 1585, Kim
sever sini eger sen sevmeseñ 3207.
- sevin- : Sırdan gâfil sevinür serseri 1269, Üyür oldur ki ol hayâle sevi-
nür 2042.
- yavu : Kendümi fikrinde yavu kılmışam 4108. Atını yavu kılmış atın
arar 4905.

7. b/p değişmesi

Bugün yazı dilimizde p ile olan bazı kelimeler Eski Türkiye Türkçesi içinde yer alan metnimizde “b” ile olup aslı olan “p” kendisini muhâfaza etmiştir.

- barmaq : Barmağından iki şakq oldı qamer II/15, İgne ucuyla anı eyler
taleb /Bulmasa terler vurur barmağa leb 614, Ayağum barmaq-
larına sanc qaşab 1615, Çökürdi barmağını qalması qamerde
qarâr 3776, Kim ki bir hücre iki kez barmaq şoqar 4659.
- buşu : Reng ü busı bu şuda buşudadır 2605, Büt buşuda qatre
deñlü qara şu 4039, Uyquñ aç meydâna gel nice buşu 4368,
Cünd-i ‘aqla cân içinde vir buşu 5372.

8. ñ/m; n/m değişmesi

Metnimizde “n” sesi taşıyan bazı kelimeler bugün “m” ile telaffuz edilmektedir. Eski Türkiye Türkçesi’nin bâzı metinlerinde n ile yazılan “konşu” kelimesi metnimizde dâimâ “n” ile görülmektedir.

- göñlek : Çekse maqbûbın keñara ger habîb /Göñlegi olur raqîb ü hem
haçîb 566.
- konşu : Üzüm üzüme göre eyledi reng/Konşu konşudan hulanur şulh
u ceng 1795, Konşuñ eşegin iki iste ki tâ /Bir göresin kendü
kapuñda ata 5481.

9. t/d değişmesi

Türkçe’de Eski Türkçe Devresinin sonlarına doğru başlayan bir t/d değişmesi vardır. Bu durum düzenli bir şekilde devam etmeyerek, Eski Türkçe Devresi’nden sonra Türkçe’nin hemen her devrinde dâimâ bir karışıklık arz etmiştir. Bugün bile

bu hâl kat'i olarak ayrılmamıştır. Yazı dilimizin temeli olan İstanbul ağzı, diğer Anadolu ağızlarına göre farklılıklar göstermektedir. Kendisinde “d” olan ses diğer ağızlarda “t” olduğu gibi bunun zıddı da görülmektedir.

Biz metnimizde geçen kelimeleri; “t” hâlinde kalanlar ve “d” olanlar diye diye iki grupta topladık.

a. “t” hâlinde kalanlar

Bunlar için metnimizde şu örnekler görülmektedir.

- tad : “tat”
Nitekim cennet tadın hürî bilür 409, Adı verd-i sürhdür tadı kerefs 2274, Tadı kand u zehri içinde nihân 5515.
- tad- : “tatmak”
Ma’ni kandın cân tudagı-y-ıla tad 1229, Tadı ol defizüh şatını 5149.
- tadsuz : “yavan”
Tadsuz bir nesnenün adın seven 1297.
- tağ : “yara, çıban”
Urur alnuñ üzre la’net nârı tağ 1552, Çün güneş gitdi uyar bârî çerâğ /Tura bizde var höd yitci tağ 3510, Zâğ bağrına çü tağ itdi şased 5581.
- tağ : “dağ”
Nitekim tağ sözüne virür cevâb 874, Tağdan şahralara şu çağlamaz 2656, Emr-i Hakk-ıla kıluram tağı kül 4314, Tağları yirler denizleri içüp 4924.
- tağca : “dağ gibi”
Tağca cümün eyler istiğfar kıl 1551.
- tağıl- : “dağılmak”
İntizârundan tağıldı bilümüz 2401, Cem’ tağılur eger söyünse sem’ 2514, Tağ tağıldı hevâda şan gubâr 4405.
- tağla- : “dağlamak, yara yapmak”
Hıdmete bağlayup bilin ü tağlayup için XX/219, Od gibi için ü taşın tağladı 234, İşk odı-y-ıla dimâğın tağlaya 3014.
- tal- : “dalmak”
Hâra taldı gülizâr ister-iken 166, Tal tarîkat bağrına bî-inkılâb 4524.

- tala- : “ısırmak”
Her kim eydürse haber anı talar 4461.
- talabı- : “dalgalanmak”
Ol 'alem yilden talabır dem-be-dem 3194.
- tam- : “damlamak”
Yaş kabağından şarâb olup tamar 250, Lîki zerkuñ çirki yü-
zinden tamar, Her biri bir tat-ıla açar tamar 3885.
- tamar : “damar”
Tende kaynar ıztırâb olup tamar 250, Dıtdı nabzın kim nice dit-
rer tamar/Kim ne sözden ditremek artar tamar 656, Sâkiniken
ditremek toldı tamar 667, Az az ide tamarlarıñda seyr 3334.
- tanuk : “şâhid”
Gel yalan tanuk gibi gitme yola 5980.
- tapu : “hizmet”
İdüp kapuña tapu 3152.
- tar : “dar”
Gözüme bu giñ cihânı tar idüñ 1617, Cins-i nâr füccâr u gönli
tardur 4532, Nâmede vâsi' kelâm u ma'ni tar 5387.
- taru : “darı”
Bir olur taru nohüd-ıla olsa un 1426, Kumı taru şanuruz iy
Bisine 1821, Anı taru eylemez eksen pirinc 2650.
- taş : “taş”
Nâlišinden mescidüñ taşı iñledi 254, Ol münevver dil kara
taşa döner 2040, Yâhü bir deryâya bir dihemce taş 3301.
- tavar : “davar”
Tavar alası taşındadur 'ayân 3950.
- tayak : “dayak”
Baş olup biz başsuza olsun tayak 3505, Ayağı sağ iken isteyen
tayak 5431, Yüregümde kalmadı bağ u tayak 5982.
- toğ- : “doğmak”
Karanu dün içre toğdı âfitâb 280, Toğsa bir kez âfitâb-ı zü'l-
Celâl 2837, Bir bütünden nice yüzbiñ büt toğar 4027.
- tokuz : “dokuz”
Toyduğı yire tokuz kez tolanur 4521.

- tol- : “dolmak”
Gözi pür-nem oldu göfli toldı hemm 23, Ney gibi efgân-ıla tol her gehi 50, Tâ ki tola bu cihâna müsevî 1611.
- tolan- : “dolanmak”
Tıoyduğı yire tokuz kez tolanur 1521.
- toldur- : “doldurmak”
Hâl-ıla toldur dilüm bî-kıl ü kâl 40, Nice gendüm tolduram olur tehî 1847, Toldura ol enbâra bir a’âmâl-i bür 1851.
- tolı : “dolu”
Tolı kozı girdigân-ı boşdan 1343.
- ton : “elbise”
Nefsi olmuş dîn tonında keşîş 1455, Geydi hâdiler tonın idlâl ider 1723, Cismi tonın yırtı mikrâz-ı riyâz 2319.
- tosun: : “haşarı, azgın”
Tosun olsa atı berk dutmak gerek 1373.
- toy- : “doymak”
Şanki huffâz adak aşın toydılar 1805, Ten gıdâsını ko lût-ı Hûya toy 3027, Tıoydı in’âmıñla cümle hâş u’âm 3181.
- tur- : “ayağa kalkmak”
Tur hikâyet hatmine bünyâd kıl 591, Her kişi turıncak eyler bir taleb 1956, Ârâm kılmayup hî dönerler turup müdâm 4439.
- tuy- : “işitmek, duymak”
Gûş-ı hûş aç tuy şikâyetler ider 3, N’eylesün bir sır tuyar hem sızı yok 90, Tuymaz ana dir uyanuk kulak 2034.
- tün : “dün, gece”
Tâ sini meftün itmeye ol fitne-i dîn tün gerek 1988.
b. “d” ye dönüşenler
- dad : “tad, lezzet”
Verde lîkin şanma kim dadı döner 3342. Adı dadından vülât oldu ‘usât 3807.
- dakmak : “takmak”
Bu selîme ad Ahmed dakdılar 1461.
- davşan : “tavşan”
Dilkü vü davşan u âhü vü peleng 5108, Davşan eydür korkmuşam andan biter 6098.

- deg- . “değmek”
Tâ dege saña cevâbun bî-zevâl 5346, Degmedin ol sür‘at eyler tâbişe 5665.
- degir- : “dokundurmak”
El degirmedin idersin hâki zer 775.
- degme : “değme, her”
Degme kez görürdi envâr-ı ilâh 1407, Degme zîrek bilmese ol şerri ‘ayân 2881, Degme âdem mahrem olmaz şöyle cüft 5316.
- degül : “değil”
Od-durur ol ol neydeki dem yil degül/Yile varsun kim buña kâyil degül 40, Büyü tuymayan burun bizden degül 2192, Hâkine lâyıq degül anın felek 3115.
- demür : “demir”
Her demür virmez çü şan‘atsuz şerer 1873, Gör demürü her kaçan ursan taş 4340.
- deñiz : “deniz”
Ger deñiz dibinde bir simsim kala 3310, Dir ulühiyyet denizinden dürer 4523, Tağları yirler deñizleri içüp 4924.
- dep- : “tepmek”
Fitnesi biñ Bu-‘Ali ‘aklın deper 1600, Devletün depme var iken âlet 4188, Âleti terk itme depme devletün 4809.
- der . “ter”
Utanup dökdi derinden yire âb V/51, Yırt deri bekle deri çan dök deri 5532.
- deri : “deri”
Oldı rubâhuñ derisi düşmeni 854, Bir derinün içine bir çöp gider 1335, Ol deriyi yar çıkar peykânı sen 1368.
- deve : “deve”
Deve uyuzı gibi bulaşdurur 1725, Yuları elünde istersin deve 2073, Var tevekkül kıl deveñi bağla berk 4696.
- deyin : “sincap, teyin”
Ol münâfık dahı bu şadıqlayın/İşler ister şire benzeye deyin 1272.
- di- : “demek”
Paslu âyine ne göstereñ digil 125, Derdüñi di ki tuyam ben yâ setir 605, Bî-mişâli gör ki didükçe kaşaş 2182.

- diken : “diken”
Kendü gülümden yüregümde diken 853, Kim anuñ külli diken-
dür her güli 1087, Gülde diken gül dikenden yâ fiten 1355.
- dil- : “yarmak”
Âb u gil bağrın hemân bil ol diler 3745.
- dile- : “istemek, dilemek”
Geh dilersin dâımı qor perrân olur 1921, Hâkķı bulmaq dileseñ
anları bul 2136, Dilerem maħv eylesesin mini sen 3203.
- dilek : “dilek, istek”
Qadre irdi oldı dilekler revâ 281, Tâ ki derdin bula vire dile-
gin 6001, Dilegi tūtsi diliydi hemîn 1112.
- dilkü : “tilki”
Dilkü gibi dînuñi yoķ eyleme 855, Dilkü vü davşan u âhü vü
peleng 5108, Avlayımaz nefsi dilkü vü şağal 6520.
- dip : “dip”
Ger deñiz dibinde bir simsim qala 3310, Dibine iner baħr olur
gözine teng 3311, Ol denizüñ dibidür sicn-i cihân 3313.
- diri : “diri, canlı”
Diri seven zindedür ölmez ebed 103, Ölüyi diri kılan ‘İsâ
degül 894, Liki tâ men diriyem söz söyleme 3417.
- diril- : “dirilmek, hayat bulmak”
İnsân dirilen kez seve hayvân ne revâdur 901, Anda diril
bunda öl ölmezden õñ 1932, Dirile göñül ü cân şadî tola 2527.
- dişi : “dişi”
Nesl için cem’ eyler irkek ü dişi 1384, Hâş u ‘âm ü cümle irkek
ü dişi 4920.
- ditreş- : “titreşmek”
Nefs elinden pehlevânlar ditreşür/Qırılıp şâhib-kırânlar ditre-
şür 6518, Hamle idincek қағанlar ditreşür 6520, Şanasın bağda
hazânlar ditreşür 6527.
- diz : “diz”
Oldur ayağın dizi üzre diken 611, Cân u dilden otururlar diz-
be-diz 692.
- diz- : “dizmek”
Ol seferde bî-haşar direr durer/Cümle rahtın la’l ü zer dizer
düzer 3317.

- doğ- : “doğmak”
Sabit idüp ola doğmağa sebeb 2816.
- dokın- : “dokunmak”
Dokınup gül yağı şişesin döker 1081.
- dök- : “dökmek”
Âdem ol furkatla gözden dökdi dem 23, Kan döküp Ya’küb arar vaşl-ı veled 24, Hün-ı şâfum yine nâfumdur döken 853.
- dört : “dört”
Nefs bu dört yolda rüsvâ olsa ger 1645, Dört kitâbdan şunı itdüm istihrâc 3437, Dört imâm on iki mezâhibdür 4902.
- dur- : “ayaga kalkmak”
Şeh vezîre dir ki dur tedbîr kıl 1609, Kim iseñ dur kendüñi faş eyle tek 3509, Durdı ol begler içinden bir emîr 3609.
- dut- : “tutmak”
Dutup iltür anı bir hâlvet eve 3004, Tütütiyi duta yuvasın avlaya 3021, Sen mahabbet elile dut dağı berk 3068.
- dutul- : “tutulmak”
Dâm-ı şayyâda dutulur varur ol 1432, Dem-be-dem kim dâmuña dutulmuşuz 1841, Dutula ol örtülü dama nihân 2881.
- duz : “tuz”
Şiş ü şoğan duz u su vü it ü od 4807.
- duzak . : “tuzak”
Cümle şayd u şeyd düzmişler duzak 1458, Şayd olma meges duzağında 2716.
- düğün : “düğüm”
Tâ ki yüreklerine uram düğün 2414, Furkat odı urdı hulkına düğün 2917, Urdum ol dünüñ derünına düğün 6393.
- düket- : “tüketmek”
Bârumı yıkdı düketdi varumı 1853.
- dün : “gece”
Buldı rüşen gün gibi kara düni 182, Karanü dün içre togdı âfitâb 280, Dün içinde gün bulup yasda düğün 1715.
- dürt- : “dürtmek”
Hokka-i zehr üstine dürtter şeker 1675.

- düş : “rü’yâ, düş”
Ol düşinde gördüğü ya’ni gelür 285, Ol hayâli kim düşinde gördi şeh 300, Teşne düşinde olur girdâba tuş/Aç kuş düşde olur gündüm-fürüş ‘545
- düş- : “düşmek”
Sen düşersin yine aña yüzün koyu 1648, Düşse gürbe şerrin andan Hâk sava 3104, Düşdi içinde sarâyuñ hâ şolur 4951.
- düşür- : “düşürmek”
Kudretullah ile yarıldı dıraht/Berk-i bälâ gözleyüp düşürdi raht 6348.
- düz : “düz”
Ahmağa ol mazlağa şahrâ-yı düz 5380, Gör kazâ düz râhi aña çâh ider 5780.
- düz- : “düzeltmek, tanzim etmek”
Cümle rahtın la’l ü zer dizer düzer 3317, Uş veliyyü’l-‘ahdı düzer gör vezîr 3382, Niçe düzsen ol zirih dutmaz girih 5534.
- düzil- : “düzülmek, bir araya gelmek”
Ol emîr-i bed-hamir ile vezîr/Düzilüp naşrâniye vurdu şafir 1690.

10. y>g değişmesi

Metnimizde “gine” kelimesinde görülmektedir.

gine <yine <yene <yana

Şöyle fâş olmuş-iken gine olur penhân ‘ışk 727 , Gine sende ola bunlar ilden öñ 2327.

11. b>v>y değişmesi

Bu değişme metnimizde sâdece “öyke” kelimesinde geçmektedir.

öyke <övke <öfke <öbke

Öykesinden kendü kendüye kıyar 5358, Öykesinden görmez olur piş ü pes 5370.

B. KONSONANT (ÜNSÜZ) BENZEŞMESİ

1. İmlâsı kalıplaşmış ekler

Metnimizde imlâsı kalıplaşmış ekler kelime kök veya gövdelerine getirilirken, sedâsız seslerle de aynı şekilde yazılırlar. Halbuki sedâsız bir konsonant

ile biten kelime kök ve gödelerine ekler getirilirken eklerin başında bulunan konso-
nantların, kâideye uyarak, sedâlılaşması gerekirdi. Bu durum metnimizde, kâide
dışı olarak, görülmektedir. Aslında Târihî Türkiye Türkçesi'nin son devrine yani
latin harflerinin kabul edildiği zamana kadar eklerin, klişeleşmiş bir şekilde, kalıp-
laşmış bir imlâ ile yazıldıkları görülmektedir.

-de (lokatif): evrâk-da 151, toğruluk-da 1262, yaş-da 2593, hak-da 3381,
hicret-de 4361, itmek-de 6096, felek-de 6467.

-den (ablatif) : hak-dan 50, gök-den 333, şehvet-den 472, varak-dan 2831,
kinâyet-den 3379, güneş-den 4199, irak-dan 5977, hüş-dan
hargüş-dan 6001.

-dum, -duñ, -dı : (görülen geçmiş zaman): eki: saç-dum 21, çık-dum 4103,
it-düm 6389; iriş-düñ 2073, şermsâr it-düñ 4282; taş-dı 249,
kuç-dı 384 kır-dı 342, dut-dı 3806, ört-di 3239, ek-di 6334;
cem' it-dük IX/99, dak-dılar 1461, saç-dılar, aç-dılar 1258,
dit-diler 3588.

-duk (partisip) : git-düğine 55, işit-düğüñe 5509.

-dukça (gerundium) : kımıldat-dukça 4847, güzer kıldukça 5441, yitdükçe
512, depretdükçe 627, meşy itdükçe 3905, art-dukça 4271.

-dur, -dür; durur (bildirme eki) : 'aşık-dur 44, münâfik-dur 44, hakikat-
dur 473, pür-ğalat-dur 2478, ganimet-dür 191, melek-dür
4766; şâdık-dur 276, uymak-durur 2405, oymak-durur 2495,
baş-durur 2441.

-dur- (faktitif eki): biç-dür-ür 2827, it-dür-di 2828.

2. Kelime içinde sedâlılaşma (Sonorisation)

Kelime içinde cereyân eden sedâlılaşmada vokallerin büyük tesiri vardır.
Türkçe'de iki vokal arasında bulunan; ç,f, k,k, p,s,s,t sesleri umûmiyetle sedâlıla-
şarak c,v,ğ,g, b, z, d şeklinde kendilerini gösterirler. Bu sedâlılaşma hâdisesine
metnimizde şu örnekleri gösterebiliriz.

t > d

arıdur 2345, ardınca 1085, atsan adar 357, acıdur 4013, akıdup 3476 dörd
imam 4092, eridür 3533, eskidür 5450, esrideydi 85, gider-idi 175, gözedür 5704,
iledür 3670, idevüz 3167, kıgırd ol irak şehrden 752, söyleden 1912, südi 3670, yu-
dar 537

k > g

gögünde 806, kendülüğüñle 2694, dilegi 1112, işitmedügi 1633, yidüğüñ 5462,
virdüğüne 4296, ma'in itdügi 740.

k > ğ

kaçduĝuñ 4946, tuzadıñdan 176, kuyruĝuñ 623, varlıĝuñun 3439, aradıĝın 183
korkmaduĝı 1630, kıyduĝı 1631, uyandıĝuñ 5711.

C. METATEZ

Metnimizde metatez yok denecek kadar azdır. Rastladıĝımız tek örnek “çerme-” kelimesidir. Bugün ağızlarda bu kelimeye “çemre-” şeklinde tesadüf etmekteyiz. Metnimizde Şu beyitte kullanılmıştır.

Hüdhüdün başında konmaz taclar
Çermeyüp ferrâcisin turrâclar 2673.

D. KONSONANT (ÜNSÜZ) TÜREMESİ

1. Yardımcı “-y-” ve “-n-”

Metnimizde ünsüz türemesi olarak “y” ve “n” yardımcı sesleri ile karşılaşmaktayız. Bu konsonantlar zâten Türkçemizde eskiden beri yardımcı konsonant olarak kullanılmıştır. Aslında Türkçe’de kelime içinde iki vokal yan yana bulunmamaktadır. Böyle olunca vokalle biten bir kök veya gövdeye vokalle başlıyan bir ek geldiĝi vakit arada “y” yardımcı sesi meydana gelmektedir. Bu durum sâdece eklerde deĝil iki kelimenin birleşmesinde de kendisini göstermektedir. “n” türeme sesinin sahası “y” yardımcı sesi kadar geniş olmamakla birlikte, bu konsonant iyelik eki olan “-ı, -i” ve “-sı, -si” ile aitlik eki olan “ki” den sonra, isim çekim eklerinden biri getirildiĝi zaman ortaya çıkmaktadır. Bu durum Çaĝatay Sahası Türkçesi’nde ise nâdiren görölmektedir. Ayrıca “n” yardımcı konsonantı metnimizde “bu” işâret zamirinin çokluk şeklinde de, nâdir olarak görölmektedir.

a. “y” türeme konsonantı

yara-y-a 142, etibbâ-y-a 202, du`â-y-a 2012, dünyâ-y-a 3441, fânî-y-e 163, ĥafî-y-e 2145, kimsene-y-e 3990, igne-y-e 439 kişi-y-e 5876; ıssı-y-ı 2651, iĝvâ-y-ı 3850, cum`a-y-ı 4409, sermâye-y-i 2067, zârî-y-i 3148, ölü-y-i 894, şakla-y-an 700, uyma-y-an 2039, ara-y-an 4985, eyle-y-en 2699, iste-y-en 6073, dünyâ-y-ıla 3314 şabâ-y-ıla 5096, tecellî-y-ile 4435, zengî-y-ile 5832, ucı-y-la 614.

b. “n” türeme konsonantı

ortası-n-da 1791, içi-n-de XI/113, hükmi-n-de 2476, nâlesi-n-den 35, şu-n-ca 1928, tuzadı-n-dan 176, izi-n-e 304, keşiş-i-n-de 2142, pertevi-n-den 2645, bu-n-lar 2080.

2. “s” ikizlenmesi

“s” ikizlenmesinde metnimizde geçen örnekler ařaĝıdadır.

aşşı < aşığ (fayda)
Aşşıdur ger 'âkil eylerse ziyân 1025
Me'âlin bil makâlünün ne aşşı kil-ü-kâlünden 2858
Aşşı itmez-idi hiç cehd ü 'amel 4931
Zâta aşşı eylemez lutf u lakab 5230
Kanı hün u şiri sūd aşşıyı sūd 5805
Eylemez aşşı 'ibâret câhile 6059
Dâyimâ aşşı diyü nokşân ider 6177

ışşı < ışığ (sâhib)
'Âkil olan sâyenün ışşın tuyar 2066
Mülk odur kandasa ışşı anda olur 4558
Buldı ol cân ışşı mülk-i câvidân 5241
Seven ışşın itine süñük atar 6244

ıssı < ısığ (hararet, sıcaklık)
Verd-i hıtmî eylemez ıssıyı serd 2651
Hissi olana anuñ ıssısı koyar 2703
Issı ol dise oluram nâr-ı le'im 4316

uş : "akıl"
iy ğarib uşşunı dir itme ğurür 835.
Gözün ol taşvırde uşşı gider 5199
Key delüdür safa eyden uşşı var 5591

E. KONSONANT (ÜNSÜZ) DÜŞMESİ

Batı Türkçesi'nde; birden fazla heceli kelime ve ekler sonundaki "ğ" ve "g" ler ile kelime ortasında birinci heceden sonra gelen ikinci hece başındaki ekin

veya kelimenin bünyesine dâhil olan “ğ” ve “g” lerin düştüklerini daha önceki bahiste örnekleri ile göstermiştik. Ancak bu konsonant düşmesinin yanında başka konsonantların da düştükleri metnimizde görülmektedir.

1. Orta hecede “l” düşmesi

getür- < keltür-

Dir mu'allim şı birin getür 1539

Getürür bir genc oğlanlu zeni 4085

çak- < kalk-

Şevk kamçısını zevk atına ur

Tablıbâz-ı 'ışkı çak meydâna sür 2392

otur- < oltur-

Cân u dilden otururlar diz-be-diz 692

Geçdi dükkâna oturdı hoş ferah 1083

Sa'id-i şehde oturmaz şâh-bâz 2677

Otur aşığa yörü turma öri 5142

2. Orta hecede “h” düşmesi

Yabancı asıllı olan “dirhem” kelimesinde görülmektedir. Bu düşmenin aruz vezninin zorlaması ile meydâna geldiği söylenebilir.

direm < dirhem

Bir direm et alur on batman virür 2345.

Bes diremlerinden adları gider 5550

Ol direm bî-kıymet olur bî-kerem 5552.

3. Orta hecede “k” düşmesi

Metnimizde sâdece “dükkân” kelimesinde görülmektedir. Vezin zorlamasından ileri geldiği söylenebilir.

dükân < dükkân

Ol dükânda yağ dökeneün dâribi 1089.

4. “y” düşmesi

Metnimizde geçen bâzı kelimelerde “y” sesi başta düşmüştür.

ılduz : “yıldız”

‘Avreti mesh idüp ılduz eyler ol 2798.

Küllî insân ılduzı fi‘lin dutar 3912.

Nûrî bu ılduzla olur ber-karâr 3926

ırak : “uzak, irak”

Hem-zebânından ırak olan kişi 88

Zergeri kığırd ol ırak şehrden 752

‘Âkibet gören ‘ukübetden ırak

‘Âkibet bulup ‘ufünetden ırak 2536

Olmadun hergiz ‘anâşırdan ırak

Kaldun âhîr şâh-ı nâşırdan ırak

Gördi çün çâhı ırakdan bi-hicaâb 5977.

ilan < yılan “yılan”

Dil ki verhemden kazanur yazuğı

Olur ilanun çıyanun azuğı 6172

5. “-y” düşmesi

Metnimizde sâdece “yay” kelimesinde görülmekle birlikte, yabancı asıllı kelimelerde daha çok görülmektedir. Bu şekilde sonda “y” düşmesi tesbit ettiğimiz kelimeler aşağıya çıkarılmıştır.

yâ : “yay”

Di yasini dut yasını çün yasını yasmış

Yasıyla ola cân yasına kurbân ne revâdur 911

bü : “bûy”

Reng ü bûsı bu şuda buşudadur 2605

Şu-y-iken gül oldı buldı reng ü bü 2606

Size gammâz oldı bilün reng ü bü 5990.

- cū : “cūy”
Cismi cū pāk eyler ü canı cihād 2052
- meş : “meşy”
’Akl öñince evvelâ Cibril-veş
Müntehâ-yı şer’a dek ider o meş 5417
- rū : rûy
Afitâb olmasa görmez çeşm-i rû 1146
Hû vü ma’nâ görmedi gözledi rû 2618
Teveccüh kıldum ol veche köyindi şekl ü rû yandı
- sera : “serây”
Canına zir-i zemîn olmış sera 6384
Niçe köşk ü serâ gördüm ki anı Hak hâk-i der eyler 6478.

6. -t düşmesi

Yabancı asıllı bir kaç kelimedede görülmektedir.

- büt-peres : “büt-perest”
Kimdür anla ol cehüd-ı büt-peres 4000.
- tîn-peres : “ten-perest”
Dini gözle olma dün u tîn-peres 2115.

7. -n düşmesi

• “niçün” ve “içün” gibi kelimelerde görülen sonda -n düşmesi, aruz vezninin zorlamasından ileri gelmiştir denilebilir. Aşağıya birkaç örnek veriyoruz.

- niçü, neyçü : “niçün, neyçün”
Pîr dir ki niçü terk itdüñ vatan 663
Neyçü dutasın vücuduñ ke’l-’adem 2794
Neyçü güftâruñ ola laf-ı dürüg 5892
- içü, ıçu : “içün”
Halqa temyüz içü peygamber haber 5993
Çeke gülzâr-ıçu cevri-i hârlar 2941

F. HAPLOLOJİ

Metnimizde örnek olarak tur- fiilinden neşet eden “-durur” predikat ekini gösterebiliriz. “-durur” şeklinin yanında “-dur” şekli de oldukça çok kullanılmıştır.

bîdâr-dur 1914, dūr-dur 2148, şağ-dur 5430, dil-dür, 226, bir-dür 3168, ‘âcizdür 6527, nâlân -durur 29, şâdık-durur 276, şahrâ-durur 2074, baş-durur 2441.